

CA'BERÎ VE EL-VÂDIHA FÎ TECVÎDÎ'L-FÂTIHA ADLI ESERİ

Yaşar KURT*

Özet

Kur'an'ın tariflerinde yer verilen bir husus, okunmasıyla ibadet edilen mu'ciz bir kelimedir. Hz. Peygamber (sav) de Fâtiha suresini okumayanın namazının caiz olmayacağını ifade ederek bu hususu tahsis etmiştir. Dolayısıyla namaz farz kılındığı andan itibaren Hz. Peygamber'den günümüze, Fâtiha suresini doğru okumak konusunda birçok gayret ortaya konulmuştur. Ca'berî (ö. 732/1332) de, konunun ilk örneklerinden sayılacak manzum bir tecvîd kaleme almıştır. Bu makale ile altı yüz seksen yıl sonra, Fâtiha suresinin okunmasını yeniden değerlendirecek ve aradan geçen uzun zaman dilimi göz önüne alınarak, geçmişle günümüz arasında mukayese yapma imkânı bulacağız.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Hz. Peygamber, Fâtiha suresi, doğru okuma (tecvîd), Ca'berî.

Ca'berî's Work of el-Vâdiha fi Tefsiri'l-Fâtiha

Abstract

One of the most important characters of the Quran is that it is a miracle in terms of its reciting. Thus, its reciting is accepted as a prayer. The prophet Muhammad also said that whoever does not recite the chapter "Opening" (Fatiha) in his prayer/worship, his worship is not accepted. Therefore, since the prayer has been compulsory for Muslims, from Muhammad's time to our day, many studies have been done on the correct and proper recitation of Fatiha. Ca'berî (d. 732/1332) wrote a poetic book about this matter that can be accepted as the first example among others. After 680 years later, this article re-evaluates the reciting of the chapter of Fatiha and attempts to compare this topic with the past and present taking into consideration this too long time.

Key Words: The Qur'an, the Prophet Muhammad, chapter of Fatiha, reading properly and correctly (tecvîd), Ca'berî

* Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmi Anabilim Dalı, dryasarkurt@gmail.com

Giriş

Kur'ân; nazil olmaya başladığı andan itibaren okunması, ezberlenmesi ve yazılması konusunda son derece hassasiyet gösterilmiştir. Hz. Peygamber'in ondan bir şey eksilmemesi veya ilave edilmesi endişesini anlatan âyetlerde¹ Allah, Kur'ân okunduğunda elçisinden sadece ona tabi olmasını istemektedir. Zira onu indiren de koruyacak olan da bizzat Allah'tır.²

Kur'ân'ı Kerîm'de Hz. Peygamber'in birçok özelliği sıralanırken, Kur'ân'ı okuma yönüne de yer verilmektedir.³ O, Allah'ın kullarına indirdiği son kelamını, doğru okumakla da görevlidir. Çünkü Allah, sözleri iyi anlaşılсын ve gereği yerine getirilsin diye Kur'ân'ı tane tane okuduğunu;⁴ insanlara ağır ağır okunması için parça parça indirdiğini⁵ ifade etmektedir. Bunun yanında Allah, insanlardan da harflerin sıfât-ı lâzime⁶ ve sıfât-ı ârızalarına⁷ dikkat ederek ve manayı gözeterek durma ve başlama esaslarına (tertîl)⁸ riâyet ederek okumalarını⁹ istemektedir.

154 | db

Kur'ân'ı Kerîm'in ibadet dili olması, onu doğru ve hatasız okumadaki hassasiyeti daha da artırmaktadır. Özellikle namazların rükünlerinden birinin kıraat olması, zorunlu olarak bu konuda yoğunlaşmayı gerekli kılmaktadır. Bütün bunların yanında Hz. Peygamber'in, "Fâtiha okumayan kimsenin namazı olmaz,"¹⁰ "Kim kıldığı namazda Fâtiha okumazsa onun namazı eksiktir, eksiktir, ek-

¹ Kıyame, 75/16-19; Taha, 20/114.

² Hicr, 15/9.

³ Bakara, 2/129, 151; Al-i İmran, 3/164; Cuma, 62/2.

⁴ Furkan, 25/32.

⁵ İsrâ, 17/106.

⁶ Harflerin zatına mahsus olan ve onlardan ayrılması mümkün olmayan sıfatlara denir (Debreli Hoca Abdülkerim, *Mizânü'l-hurûf ve şifâü'l-ebdân*, İstanbul 1305, s. 12; İsmail Karaçam, *Kur'ân'ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, İstanbul 1980, s. 210; Abdurrahman Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, Bursa 2007, s. 109).

⁷ Harflerin zatına ait olmayan ve onlardan ayrılabilen sıfatlara denir (Debreli Hoca, *age*, s. 12; Karaçam, *age*, s. 210; Çetin, *age*, s. 109).

⁸ Hz. Ali'den yapılan rivayette tertîl; harfleri tecvîd yani sıfat ve mahreçlerine göre okumak ve vakıfları yani durulacak yerleri bilmektir (İbnü'l Cezerî, *en-Neşr fi'l-kıraati'l-aşr*, thk.: Ali Muhammed Debbağ, Mısır ts., c. I, s. 209; Hamza Miskîn (Hamza Hüdâyî), *Tecvîd-i edâiyye*, İzmir 1301 (mecmua içerisinde), s. 69; Mağnisî, *Terceme-i Cezerî*, İzmir 1301 (mecmua içerisinde), s. 144).

⁹ Müzzemmil, 73/4.

¹⁰ Buhârî, Muhammed b. İsmail, *es-Sahîh*, Beyrut 1987, Ebvâbu's-Salât, 14; Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, *es-Sahîh*, Beyrut ts., Salât, 34; İbn Mâce, *Sünen*, Beyrut ts., İkâmetu's-Salât, 11; Tirmizî, Muhammed b. İsa, *Sünen*, Beyrut 1996, Salât, 183.

siktir,¹¹ hadisleri doğrultusunda Malîkî, Şafîî ve Hanbelî mezheplerine göre Fâtiha'sız namaz olmayacağı görüşü hâkimdir. O nedenle bu mezheplere göre Fâtiha'yı okumak vacip (farz), Hanefî mezhebinde ise vacip olarak kabul edilmektedir.¹²

Âlimlerin çoğu tarafından Fâtiha suresi okunmadan namazın caiz olmayacağı görüşü kabul görünce, bu surenin doğru ve hatasız okunmasına ayrı bir önem verilmiştir. Namazın kabul olup olmayacağı ile ilgili ele alınan bölümlerde (zelletü'l-kârî) bu konuya geniş yer verilmesinin yanında, Fâtiha suresinin tecvîdi ile ilgili özel eserler de kaleme alınmıştır. İş o dereceye vardırılmıştır ki, sadece sûrenin sonundaki "dâd" harfinin okunuşu ile alakalı; Saçaklızâde diye meşhur el-Mer'âşî'nin (1145/1732) yazdığı *Risâle fi'd-dâd* ve ondan önce vefat etmekle birlikte Muhammed İzmirî'nin (1102/1690), *Risâle fi'd-dâd radden alâ Saçaklızâde* adlı bu esere yazdığı reddiye kaleme alınmıştır. Makaleye konu olan Ca'berî'nin (ö. 732/1332) eseri ise, bu alandaki eserlere öncülük etmesi ve manzum bir çalışma olması nedeniyle tercih edilmiştir.¹³ Ayrıca kendisinden sonra bu konuya yer verenler, onun bu çalışmasına atıf yapmayı bir görev saymışlardır. Hamza Miskîn (1251/1836), Fâtiha'nın tecvîdi konusunda eser yazan en önemli şahsiyetin Ca'berî (732/1332) olduğunu ifade eder.¹⁴ Ancak Ca'berî'den önce Fâtiha'nın tecvîdi konusunda hiç eser yazılmadı demek doğru olmaz. Belki bu sahada onun bu çalışması daha çok rağbet görmüştür denilebilir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla ondan önce Dîrî'nin (ö. 694/1295)¹⁵ ve Sarsarî'nin (ö. 656/1258)¹⁶ biraz daha küçük ha-

¹¹ Müslim, *es-Sahîh*, Salât, 38, 41; Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, *Sünen*, Beyrut ts., Salât, 132; Tirmizî, *Sünen*, Salât, 183; İbn Hüzeyme, Muhammed b. İshâk en-Neysâbü'rî, *Sahîh*, Beyrut 1970, c. I, s. 247, 252, 257; Ebû Avâne, Yakub b. İshâk el-İsferâînî, *Müsned*, Beyrut 1998, c. I, s. 452; İbn Hibbân, Muhammed b. Ahmed, *Sahîh*, Beyrut 1993, c. III, s. 54; c. V, s. 84, 96.

¹² Konu ile ilgili geniş bilgi için bk. Yaşar Kurt, "Fatiha Sûresi ve Kiraati", *Ekev Akademi Dergisi*, Yaz 2005, Yıl: 9, Sayı: 24, s. 155 vd.

¹³ Bu eser üzerine bir çalışma yapacağımızı, Yaşar Kurt, "Fatiha Suresi ve Tecvidi", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, www.dinbilimleri.com, 2006, cilt: 6, sayı: 3, s. 79-131, makalemizin 82. sayfasının 14. dipnotunda beyan etmiştik.

¹⁴ Hamza Miskîn, *age*, s. 60.

¹⁵ Hayatı için bakınız: Katib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, tashih: M. Şerafettin Yaltkaya, Kilisli Rifat Bilge, MEB Yay., Ankara 1941, c. 1, s. 190, 447, 492, 749, 924; c. 2, s. 1012, 1034, 1118, 1389; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hedîyyetü'l-ârifîn esmâi'l-müellifîn ve âsârü'l-musannaifîn*, terc.: Kilisli Rifat Bilge, tashih: İbnülemin Mahmûd Kemal İnal, Avni Aktuç, MEB Yay., Ankara 1955, c. 1, s. 580; Mehmet Şener, "Dîrîni", *DİA*, İstanbul 1994, c. 9, ss. 373-374; tecvid risalesi için bakınız: Dîrîni,

cimli olmakla birlikte birer Fâtiha tecvîdi vardır.¹⁷ Bu çalışmayla kütüphanelerin değişik bölümlerinde veya değişik kütüphanelerde bulunan, alanının en önemli eseri ile yüz yüze gelmeyi ve geçmişle geleceği mukayese etme imkânı bulmayı umuyoruz.

1. Hayatı

Ca'berî (ö. 732/1332), Suriye'de bulunan Ca'ber Kalesinde 640 (1240) yılı başlarında doğdu. Değişik künye ve lakaplarla anılmakla birlikte daha ziyade Burhâneddin lakabıyla ve doğduğu yere nispetle Ca'berî diye meşhur oldu. Köklü bir aileye mensup olan Ca'berî, babası Ömer b. İbrahim'in nezaretinde dönemin ilim meclisleri ve ders halkalarında yetişme imkânı buldu. Sekiz yaşlarında babasıyla birlikte Halep'e giderek hadis, oradan Musul'a geçerek Şafîî fikhını okudu. Dokuz yaşında hafız oldu.

Akaiite Selefiyye, fıkihta Şâfiî mezhebine mensup olan Ca'berî, 1262 yılında tahsilini ilerletmek için Bağdat'a giderek burada bulunan ünlü Nizâmiye Medresesine girdi. Bunun yanında Mustansiriyye Medresesindeki hocalardan da istifade etti. Ayrıca burada değişik üstatlardan kırâat-i seb'a ve aşere okudu.

Bağdat'ta siyasi istikrarın bozulması nedeniyle Şam'a geçti. Burada dönemin muhaddislerinden hadis dersleri aldı. Daha sonra Filistin'e geçti. Buradan hac vazifesini ifa etmek için bir süre Mekke ve Medine'ye gitti. Bir ara Mısır'a da giden Ca'berî, daha sonra Filistin'e yerleşti. Bundan sonraki ömrünü burada ders okutarak ve kitap yazarak geçirdi ve birçok âlimin yetişmesine vesile oldu. Bunlar arasında Alemüddin el-Birzâlî (ö. 739/1339), Şemseddin ez-Zehabî

el-Vâdîha fî tecvîdi'l-Fâtiha, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya Kitaplığı, Demirbaş No: 59, vr. 69b.

¹⁶ İbnü'l-İmad, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbari men zeheb*, tahk.: Abdülkadir Arnaut, Mahmûd Arnaut, Dâru İbn Kesir, Beyrut 1991, c. 5, s. 285; Ömer Rıza Kehhale, *Mu'cemül-müellifîn: teracimu musannifi'l-kütübî'l-Arabiyye*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1993, c. 13, s. 236; tecvid risalesi için bakınız: Sarsarı, *eş-Şâriha fî tecvîdi'l-Fâtiha*, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya Kitaplığı, Demirbaş No: 59, vr. 69a.

¹⁷ Bu konuda son sözü söylemek kolay değildir. Yapılacak olan çalışmalar sonucunda kütüphanelerde henüz tespit edilememiş eserler arasından bu konuyla ilgili daha önceden kaleme alınmış eserlere ulaşılabilir. Mevcut eserler içinde bu konuya öncülük edecek bizim gözümüzden kaçan başka eserler olabilir. Fâtiha suresi üzerine yazılan tecvidler hakkında Riyad'da yapılan bir çalışmada müellifi bilinen sekiz ve bilinmeyen beş tane eser tanıtılmaktadır. Bu risalede Fâtiha suresi üzerine kaleme alınan ilk eserin, üzerinde çalıştığımız, *el-Vâdîha fî tecvîdi'l-Fâtiha* olduğu kaydına yer verilmektedir. Muhammed b. Fevzân b. Hamed el-Ömer, *Risâle fî tecvîdi'l-Fâtiha*, Riyad ts., ss. 6-8.

(ö. 748/1348), Şemseddin İbnü'l-Lebbân (ö. 749/1349) ve Takiyyüddin es-Sübkî (ö. 756/1355) sayılabilir. Kaynakların belirttiğine göre Ca'berî, 732/1332 tarihinde Filistin'de vefat etti.¹⁸

2. el-Vâdîha fî Tecvîdi'l-Fâtîha

Ca'berî, Kur'ân, hadis, fıkıh, siyer, tarih, dil ve edebiyat olmak üzere değişik alanlarda eserler verdiği görülür. Makalemize konu olan eseri, yirmi iki beyitlik manzum bir Fâtîha tecvîdidir ve kaside tarzında kaleme alınmıştır. Kaside, ilk defa Arap edebiyatında ortaya çıkmış, oradan da Fars ve Türk edebiyatlarına geçmiştir. Klasik Arap şiirinde kasideler genellikle ya ilk beyitleriyle ya da kafiye harflerine göre adlandırılır. *Kasîde-i bürde* veya *el-Kasîdetül-münferice* gibi özel adlarla anılan veya *el-Hamriyye*, *et-Tardiyye* gibi konularına göre isim verilen kasideler de vardır.¹⁹ Müellifin bu eseri, ikinci mısraı (şatır), “dâl” harfiyle bittiği için “kasîde-i dâliyye” olarak bilinir. Manzûme, “Feûlün/Mefâîlün/Feûlün/Mefâîlün” tefîle dizisinin bir beyitte iki kez tekrarından müteşekkil “Tavîl” bahrindedir.²⁰

Değişik kütüphanelerde yazma nüshaları bulunmaktadır. Bunlardan bazıları kayıtlarda yer almaktadır.²¹ Bazıları ise bir eserin devamı gibi düşünülerek gözden kaçmıştır.²² Eserin, makaleye başlık olan isminin yanında, “el-Kasîdetül'vâdîha fî tecvîdi'l-Fâtîha” ve “el-Kuyûdü'l-vâdîha fî tecvîdi'l-Fâtîha” kaydıyla isimlendirildiğine

¹⁸ Eserinden istifade edecek olduğumuz Caberî'nin hayatını kısa ve ana hatlarıyla vermeye çalıştık. Daha geniş bilgi için bkz.: Katib Çelebi, *age*, c. 1, ss. 464-465, c. 2, s. 1154; İbnü'l-İmad, *age*, c. 6, ss. 97-98; Bağdatlı İsmail Paşa, *age*, c. 1, ss. 14-15; Yusuf b. İlyan Serkis, *Mu'cemü'l-matbuati'l-Arabiyye ve'l-muarrabe*, Matbaatu Serkis, Kahire 1928, c. 1, s. 699; Hayreddin Zirikli, *el-A'lâm: Kamusu teracimi li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisa*, Dârü'l-İlm li'l-Melayin, Beyrut 1984, c. 1, s. 49; Kehhale, *age*, c. 1, s. 69; M. Kemal Atik, “Caberî”, *DİA*, İstanbul 1992, c. 6, ss. 527-528.

¹⁹ Hüseyin Elmalı, “Kaside”, *DİA*, İstanbul 2001, c. 24, s. 562.

²⁰ Eserin ifade edilen tavîl bahrine uygunluğu ve diğer katkılarından dolayı değerli meslektaşım İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve Belağatı Anabilim Dalı Öğretim Üyesi Doç. Dr. Abdurrahman Özdemir'e teşekkürü bir borç bilirim.

²¹ Ca'berî, Burhaneddin Ebu İshak İbrahim b. Ömer, *el-Vazîha fî tecvîdi'l-Fatiha*, Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi, Hafız Ahmed Paşa Koleksiyonu, Arşiv Numarası: 34 Ha 3/3; Ca'berî, *el-Kuyûdü'l-vazîha fî tecvîdi'l-Fatiha*, Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi, Fazıl Ahmed Paşa Koleksiyonu, Arşiv Numarası: 34 Fa 1235/2. (Eser isimleri, kütüphaneye kayıtlarına göre yazılmıştır).

²² Ca'berî, *Kitabü'l-vazîha fî tecvîdi'l-Fatiha*, Süleymaniye Kütüphanesi, İbrahim Efendi Kitaplığı, Demirbaş No: 28; Ca'berî, *Kitabü'l-vazîha fî tecvîdi'l-Fatiha*, Süleymaniye Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi Kitaplığı, Demirbaş No: 2044; Ca'berî, *el-vazîha fî tecvîdi'l-Fatiha*, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya Kitaplığı, Demirbaş No: 59. (Eser isimleri, kütüphane kayıtlarına göre yazılmıştır).

de rastlamaktayız.²³ Aynı esere, “Şerh-ü kasîdeti’l-vâdiha fi tecvîdi’l-Fâtîha” adında bir de şerh yazılmıştır.²⁴ Ülkemizdeki kütüphane kayıtlarında eserin şerhi de müellife nispet edilmektedir. Her ne kadar konumuz eserin şerhi olmasa da, yeri geldikçe şerhinden istifade edeceğimiz için kime ait olduğu gibi önemli bir hususu belli bir oranda aydınlatmadan geçemezdik. Yaptığımız araştırmada şerhin, İbn Ümmü Kâsım’a (749/1348) ait olduğu kanaati hâsıl oldu. Bir kısmına ulaştığımız,²⁵ bir kısmının sadece kayıt örneklerini görebildiğimiz²⁶ internet üzerinden yaptığımız araştırmada Riyad, Tahran, Bosna, Kuveyt ve Tunus kütüphanelerinin tamamında eserin şerhi İbn Ümmü Kâsım’a nispet edilmektedir. İnternette müellifin kendi adına kurulan sitede küçük büyük yüz kırk dokuz eserine yer verilir. Eserlerinin içinde üzerinde çalıştığımız manzume yer almakla birlikte şerhine yer verilmez.²⁷ Bu değerlendirmelerin ışığında şöyle bir sonuca vardık. Ülkemizdeki yazma eser kayıtlarında şerhin müellifi Ca’berî olarak kayıt altına alınmışken, isimlerini saydığımız yurt dışındaki kütüphanelerin tamamında İbn Ümmü Kâsım’a ait bir eser olarak geçmektedir. Acaba eserle ilgili iki şerh var da biri müellifin kendine, diğeri de bahse konu yazara mı ait diye nüshaları karşılaştırdık. Nüshaların içerikleri konusunda en ufak bir fark olmadığını tespit ettik. Geriye sadece eserin kime ait olduğu kalmaktadır. Bütün nüshalarda, şerhin metninin hiçbir ye-

²³ Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi, Fazıl Ahmed Paşa Koleksiyonu, Arşiv Numarası: 34 Fa 1235/2.

²⁴ Ca’berî, *Şerhü’l-kasideti’l-vazıha fi tecvidi’l-Fatiha*, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Antalya Elmalı İlçe Halk Kütüphanesi, Arşiv Numarası: 07 El 2562/3, vr. 123b-132b; Ca’berî, *Şerhü’l-kasideti’l-vazıha fi tecvidi’l-Fatiha*, Milli Kütüphane, Samsun İl Halk Kütüphanesi, Arşiv Numarası: 55 Hk 125/2, vr. 42b-55a; Ca’berî, *Şerhü’l-kasideti’l-variha fi tecvidi’l-Fatiha*, Manisa İl Halk Kütüphanesi, Arşiv Numarası: 45 Hk 8037/4, 62a-82b. (Eserler, kütüphane kayıtlarına göre yazılmıştır).

²⁵ İbn Ümmü Kâsım, (Türkiye’deki yazmalar Ca’berî’ye nispet edilmektedir), *Şerhü’l-kasideti’l-vazıha fi tecvidi’l-Fatiha*, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Antalya Elmalı İlçe Halk Kütüphanesi, Arşiv Numarası: 07 El 2562/3, vr. 123b-132b; Ca’berî, *Şerhü’l-kasideti’l-vazıha fi tecvidi’l-Fatiha*, Milli Kütüphane, Samsun İl Halk Kütüphanesi, Arşiv Numarası: 55 Hk 125/2, vr. 42b-55a; Ca’berî, *Şerhü’l-kasideti’l-variha (vazıha, variha şeklinde yanlış kaydedilmiştir) fi tecvidi’l-Fatiha*, Manisa İl Halk Kütüphanesi, Arşiv Numarası: 45 Hk 8037/4, 62a-82b. Tahran ve Riyad şerhlerini internet üzerinden alma imkânımız oldu. İbn Ümmü Kâsım, *Şerhü kasideti’l-vâdiha fi tecvîdi’l-Fâtîha*, Tahran, http://dlib.ical.ir/faces/search/digitalresources/searchContentDownloadConfirmationPage.jspx?_afPfm=-ovbwzmu4v, 13.09.2012; İbn Ümmü Kâsım, *Şerhü’l-vâdiha fi tecvîdi’l-Fâtîha*, Riyad, <http://www.ahlalhdeeth.com/vb/showthread.php?t=192964>, 13.09.2012.

²⁶ Bosna, Kuveyt ve Tunus nüshalarının kayıt örneklerini görebilme imkânımız oldu.

²⁷ jabary.maktoobblog.com/53/, 13.9.2012.

rinde kime ait olduğuna dair bir ifadeye yer verilmemektedir. Ancak giriş kısmındaki ifadelerden üçüncü bir şahsın yazdığı kanaati söz konusudur. Tahran nüshasında eserin İbn Ümmü Kâsım'a ait olduğuna yer verilmektedir. Şerh yine İbn Ümmü Kâsım'a nispet edilerek, Abdülhâdî el-Fadlî'nin tahkikiyle yayımlanmıştır.²⁸ Bunun yanında bir de şerhin matbu örneğine ulaştık.²⁹ Bu konu bizi direkt ilgilendirmediği için daha ayrıntılı incelemeyi ilgi duyan başka araştırmacılara havale ederek bu kadarıyla iktifa ediyoruz. Bilgi olması açısından bundan sonra şerhten yapacak olduğumuz alıntılarda matbu şerh veya buldukları ili göz önüne alarak Riyad, Tahran, Samsun gibi, şehre nispetle dipnot vereceğiz.

Bu risale, bazı yazma eserlerde, müstensih tarafından “Şerhü kasîdeti'l-vazîha fî tecvîdî'l-Fâtiha” diye kayıt edilmiştir. Kaydeden şahıs, eseri tanımadığı için tabii olarak kayda itibar edip, bu şekilde isimlendirmiş olabilir. Oysa kayıta bakıldığında iki sayfalık bir eser olduğu görülecektir.³⁰ Biz çalışmamızda Süleymaniye Kütüphanesi, İbrahim Efendi Kitaplığı, Demirbaş No: 28'deki yazmayı esas almakla birlikte³¹ kütüphane kayıtlarında olan veya olmayan dipnotlarda verdiğimiz bütün nüshaları mukayese edeceğiz.³² Gerektiğinde şerhinden istifade ederek değerlendirme yapacağız. Bunun yanında geçmişle şimdiki mukayese etme adına günümüzdeki okuyucuların tilavetlerini ihmal etmeyeceğimizi özellikle ifade etmek isteriz.

²⁸ Abdülhâdî el-Fadlî, *Şerhü'l-vâdiha fî tecvîdî'l-Fâtiha*, Dârul-Kalem, Beyrut 1980. Ayrıca bk.: Hüseyin Tural, “İbn Ümmü Kâsım”, *DİA*, İstanbul 1999, c. 20, s. 433.

²⁹ Matbu şerh için bk.: İbn Ümmü Kasım, *Şerhü'l-kasîdeti'l-vâdiha fî tecvîdî'l-Fâtiha*, <http://www.halqat.com/Book-206.html>, 13.09.2012.

³⁰ Milli Kütüphane-Ankara, Koleksiyon Adana İl Halk Kütüphanesi, Arşiv Numarası: 01 Hk 731/10.

³¹ Herhangi bir özelliğinden dolayı değil, sadece öncelik verildiğini ifade etmek isterim.

³² Beş tane eser üzerinden mukayese yapacağız. Bunları tekrar vermek istiyorum: Süleymaniye Kütüphanesi, İbrahim Efendi Kitaplığı, Demirbaş No: 28, vr. 38b, 39a; Süleymaniye Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi Kitaplığı, Demirbaş No: 2044, vr. 24b, 25a; Milli Kütüphane, Adana İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, Arşiv Numarası: 01 Hk 731/10, vr. 156ab, 157a; Milli Kütüphane, Samsun İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, Arşiv Numarası: 55 Hk 125/2 (Risale şerhin sonuna ilave edilmiştir), vr. 55b, 56a (Numaralar sonradan değiştirildi. Şimdiki yeni numaralandırmaya göre: 58b, 59a) Elimizdeki nüsha, numaralar değiştirilmeden önceki kayıt olduğu için biz, vr. 55b, 56a şeklinde önceki kayda itibar edeceğiz. Bunun yanında Samsun nüshasında hem eserin kendi hem de şerh olduğu için ikisini birbirinden ayırmak üzere eser ve şerh ifadelerini kullanacağız; Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya Kitaplığı, Demirbaş No: 59, vr. 69a.

Beyitler halinde eserin incelenmesi:

مَنْطُومَةٌ فِي تَجْوِيدِ الْفَاتِحَةِ نَظَّمَهَا الشَّيْخُ بُرْهَانُ الدِّينِ الْجَعْفَرِيُّ

Şeyh Burhaneddin Ca'berî'nin Fâtiha suresinin tecvîdi ile alakalı kaleme aldığı manzumedir. Bu bölümün eserin metniyle bir ilgisi yoktur. Manzûmenin kimin tarafından yazıldığı belli olması için müstensih'in fazladan olarak yazdığı bir ibaredir.

الْوَاضِحَةُ فِي تَجْوِيدِ الْفَاتِحَةِ

Fâtiha suresinin tecvidi ile ilgili meseleleri açıklar.

Bu kısım eserin isimlendirilmesiyle ilgili yukarıda da bilgilendirdiğimiz gibi, ismin başına “el-Kuyûdü” veya “el-Kasîdetü” ilaveleriyle nüshalara göre farklılık göstermektedir.

2.1. Beyit:

بِحَمْدِكَ رَبِّي أَوَّلَ النَّظْمِ أَتَيْتَنِي وَأَهْدِي 33 صَلَاتِي لِلَّيْلِ مُحَمَّدٍ 34

160 | db

“Rabbim! Bu şiirim ilk sözlerine seni hamd ile başlarım. Salât ve selâmımı Nebi Muhammed’e (sav) hediye ederim.”

Müellif Ca'berî, İslam inancı ve onun şekillendirdiği yazım geleneğine uygun şekilde Allah'a hamd ve Rasulüllah'a salevat ile söze başlamaktadır. Müellif, Hz. Peygamber'in (sav), “Kim hayırlı bir işe hamd ile başlamazsa onun sonu yoktur”³⁵ hadisine itibar ederek

³³ Buradaki “hedâ” kelimesi çalışmaya esas aldığımız İbrahim Efendi nüshasında “ehdeytü” şeklinde yazılmıştır. Kelimedeki hemzenin harekesi ile ilgili eserin şerhlerinde Ebu Hatim (ö. 277/890) ve Zeccac'tan (ö. 311/923) nakille hemzenin dammı ile “ühdi” şeklinde okunmasının yanında fethi ile “ehdî” şeklinde de okunabileceği bilgisine yer verilmektedir. Samsun, vr. 43a; Riyad, vr. 2a; Tahran, s. 210 (Tahran nüshası, numaralandırmada yazma eserlerdeki uygulamayı değil, günümüzde kullandığımız şekli tercih etmiştir. Yani her sayfaya ayrı numara vermiştir. Biz de verilen numaralandırmaya göre sayfaları belirttik. Okuyucuların bu durumu göz önüne almalarını istirham ederim).

³⁴ Samsun ve Tahran nüshalarında kaside geleneğine uygun olarak kafiye gereği ikinci mısraın son harfin harekesine göre dolgu mahiyetinde (işba') “yâ” (ي) harfi getirilmiştir. Ayrıca kaside ile ilgili bilgi verirken izah ettiğimiz gibi, ikinci mısraı yani beyit sonları “dâl” harfiyle bittiği için bu şiir örneğine “kasîde-i dâliyye” denir. Bilgi için bk.: İbrahim Yılmaz, “A'şâ ve Kasîde-i Dâliyye,” *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Erzurum 1999, sayı: 14, s. 256.

³⁵ İbn Hibban, *age*, c. 1, s. 173; Nesâî, Ebu Abdurrahman b. Şuayb, *Sünenü'l-kübra*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 2001, c. 9, s. 184.

söze hamd ile başlamaktadır. Ardından Hz. Peygamber'e (sav) salât ve selam ile devam etmesi; Allah'ın ezan ve diğer yerlerde kendi isminden hemen sonra onun adını getirmesi nedeniyledir.³⁶

2.2. Beyit:

تُؤَوَّرُ بِتَضْحِيحِ الصَّلَاةِ فَتَهْتَدِي

وَبَعْدُ فَخُذْ تَجْوِيدَ أُمَّ الْكِتَابِ كَيْ³⁷

“Bundan sonra Fâtiha suresinin tecvîdini iyi öğren ki, namazın sahih olsun ve bu sayede hidâyete eresin.”

Makalenin giriş kısmında değinildiği gibi, Hz Peygamber'den (sav) yapılan rivâyetlerde namazın sahih olması için Fâtiha suresinin okunması gerekir. Kıraat namazın farzlarından. Bu farzın yerine gelmesinde Malikî, Şafiî ve Hanbelî mezhepleri Hz Peygamber'den (sav) rivâyet edilen bu hadislere itibar ederek Fâtiha suresinin okunmasını zorunlu kabul etmektedirler. Kendisi de Şafiî mezhebine mensup olan müellif, onsuz namaz olamayacağı için bu surenin doğru okunmasını önemsemekte ve harflerin zat ve sıfatlarına uygun şekilde okunmasını gerekli kılan tecvîd ilminin esaslarını gözeterek okunmasını istemektedir. Kıraatin nasıl olması gerektiğini belirleyen bu sahanın âlimleridir. Konu her ne kadar fıkıh eserlerinde yer alsada esaslarını belirleyenlerin kıraat erbabı olduğu göz ardı edilmemesi gereken bir husustur. Bunun en bariz örneğini Malikî mezhebinin kurucusu İmam Mâlik'te (ö. 179/795) görmekteyiz. Kendisine bismelenin namazlarda cehrî okunmasını soran kimseye; kıraat imamlarından Nâfi' b. Abdurrahman'ı (ö. 169/785) kastederek, “Bunu Nâfi'ye sorun. Her ilim ehline sorulur. Nâfi' kıraat konusunda insanların imamıdır,” dediği rivâyet edilmektedir.³⁸ Bu durum, ilimler arası münasebeti, özellikle namazda kıraat konusunda kıraat ve fıkıh alanındaki âlimlerin birbirlerine olan ilgiyi göstermesi bakımından manidardır.

Müellif, mezhebinin görüşü doğrultusunda namazın sahih olabilmesinin, ancak Fâtiha suresinin okunmasıyla mümkün olabilece-

³⁶ Samsun, vr. 43a, Riyad, vr. 2a, Tahran, s. 210, matbu şerh, s. 1.

³⁷ “Key”, vezin gereği birinci mısraın son kelimesi olmalıdır. Samsun şerhinde yanlışlıkla bu kelimeye hiç yer verilmediğine (Samsun, vr. 43a), esas olarak aldığımız İbrahim Efendi nüshasında (vr. 38b) da bir sonraki mısraın ilk kelimesi olarak yazıldığına şahit olduk. Diğer nüshalarda yukarıda yazıldığı gibi vezne uygun kaleme alınmıştır.

³⁸ Sabri Abdür-rauf Muhammed Abdülkavî, *Eseru'l-kıraati fî'l-fikhi'l-İslâmî*, Riyad 1997, s. 175.

ğini özellikle vurgulamaktadır. Bunun sonucunda, namazı kabul edilen kulu, Allah'ın hidâyete sevk edeceği müjdesini vermektedir.

Burada yeri gelmişken konuyla ilgili Hanefî mezhebinin görüşüne de değinmek gerekir. Farz namazların ilk iki ve nafil namazların her rekâtında Fâtîha suresini okumak Hanefî mezhebine göre vaciptir.³⁹ Mezhebe göre vacipten bir şeyi eksiltmek mekruhtur.⁴⁰ Hanefî mezhebine göre mekruh olarak eda edilen bir namazın iade edilmesi gerekir.⁴¹ Bu değerlendirmelerin ışığında fukaha şöyle bir sonuca varmaktadır. Bir namaz, birçok yönden sahih olsa da bir yönden fasit olsa, ihtiyat olarak bozuk olduğuna hükmedilir. Kıraatin doğru okunmasının güçlüğünden dolayı, bu konuda yapılan yanlışlarda daha ziyade namazın geçerli olacağı tercih edilmiştir. Bununla beraber namazı yeniden kılmak ihtiyata daha uygundur.⁴²

2.3. Beyit:

فَصَلِّهَا⁴⁴ وَلَا مِ اللَّهُ رَقُّ وَشَدِّد

فَقِي بَاءِ بِسْمِ اللَّهِ حَقَّقْ⁴³ وَسَيِّهَا

162 | db

“Bismelenin başındaki “be” harfinin hakkını vererek hafifçe, “sîn” harfini ise katışıksız tam bir “sîn” olarak oku! Besmeledeki Allah lafzının “lâm” harfinin inceliğine ve şeddesine dikkat et!”

Müellif Ca'berî, Şafii mezhebine mensuptur. Şafii mezhebine göre Fâtîha suresindeki besmele, sürenin birinci ayeti olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla müellif, besmeledeki okuma özelliklerini sıralayarak eserine başlamaktadır. Birinci mısradaki (حَقَّق) kelimesi; Ayasofya, İbrahim Efendi ve Adana nüshalarında (خَفَف), Bağdatlı Vehbi ve Samsun nüshalarında (حَقَّق) şeklinde yazılmıştır. Birinci durum göz önüne alındığında, bismelenin başındaki “be” harfini hafifçe oku, aşırı yüklenerek harfi diğer harflerden tamamen ayrı

³⁹ es-Semerkanî, Muhammed b. Ahmed, *Tühfetü'l-fukahâ*, Beyrut 1405, c. I, s. 96; Alâüddin el-Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, Beyrut 1982, c. I, s. 160; er-Râzî, Muhammed b. Ebu Bekir, *Tühfetü'l-mülûk*, tahk.: Abdullah Nezâr Ahmed, Beyrut 1417, s. 71.

⁴⁰ Haskefî, Alâüddin Muhammed b. Ali, *ed-Dürü'l-muhtâr*, Beyrut 1386, c. I, s. 538.

⁴¹ el-Merğînânî, Ali b. Ebu Bekir, *el-Hidâye şerhü'l-bidâye*, Beyrut ts., c. I, ss. 64-65.

⁴² Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük İslam İlmihali*, İstanbul 1986, ss. 204-205.

⁴³ İbrahim Efendi (vr. 38b), Ayasofya (vr. 69a), Adana (vr. 156a) nüshalarında “haffif”; bunun dışındaki metin ve şerhlerde “hakkık” şeklinde yazılmıştır.

⁴⁴ Bağdatlı Vehbi nüshasında (vr. 24b), “saffir” diğer nüshalarda ve şerhlerinde “sif” şeklinde yazılmıştır.

bir harf gibi okuma, şeklinde değerlendirilebilir.⁴⁵ Ancak şerhlerine baktığımızda, değerlendirme (حقوق) kelimesi üzerinden yapılmaktadır. Biz iki durumdaki ifadenin de okumadaki eksiklikler göz önüne alındığında yaygın yanlışların anlaşılmasına katkı sağlayacağı ve değerlendirilmesinin uygun olacağı kanaatindeyiz. Çünkü okuyucular ya “bâ” harfini ihmal ederek ya da güzel yapalım diye aşırı yüklenerek okurlar. Arap okuyucularından bazıları besmeledeki “bâ” harfini süratli okuyarak sanki yok gibi okurlar. Türk okuyucularının bir kısmı da sıfatları nedeniyle veya başka sebeplerle “bâ” harfine aşırı yüklenerek okurlar. Bu durumda “bâ” harfi nasıl okunmalıdır cevabını bize harfin kendisi⁴⁶ yani sıfatları verecektir.

“Bâ” harfinde, cehr,⁴⁷ şiddet⁴⁸ ve kalkale⁴⁹ sıfatları bulunmaktadır. “Mîm” harfinde ise, cehr, beyniyye⁵⁰ ve farklı olarak ğunne⁵¹ sıfatları bulunmaktadır. Müellif (حقوق) tabiriyle, “bâ” harfinin cehr,

⁴⁵ Müellifin eseri üzerinde Ebu İbrahim ismiyle kaleme alınan, internetten ulaştığımız bir çalışmada araştırmacı, yerini belirtmeden bir nüshada bu kelimenin “hakkık” kelimesinden bedel olmak üzere “haffif” şeklinde yazıldığından bahsetmektedir. Ebu İbrahim, *Manzûme el-vâdîha fî tecvidi'l-Fâtîha*, <http://www.ahlalloghah.com/showthread.php?t=4867>, 13.09.2012. s. 2. (Bundan sonra bu eserden kaynak gösterirken Ebu İbrahim, ifadesini kullanacağız).

⁴⁶ Bir harfi sıfatlarına göre okumak, harfin isteğidir. Harf, adeta lisan-ı haliyle, ben şu şu sıfatları taşıyordum, sıfatlarımı gözetererek okursan beni doğru okumuş olursun, demektir.

⁴⁷ Harfi harekeli olarak telaffuz ederken mahrece dayanmanın kuvvetli olması sebebiyle, nefesin tamamının veya çoğunun hapsolarak sesin net olarak çıkmasına denir. Bk. Taşköprüzade, İsamüddin Ahmed Efendi, *Şerh-ü Cezerî li Taşköprüzâde*, yy., ts., s. 22; Birgivi, Muhammed b. Pîr Ali, *Dürr-i yetîm*, Daru't-Tibaati'l-Amire, İstanbul 1280, s. 3; Mağnisî, *age*, s. 110; Eskicizade, Ali b. Hüseyin, *Terceme-i dürr-i yetîm li Eskicizade*, Daru't-Tibaati'l-Amire, İstanbul 1280, s. 8; Hamza Miskîn, *age*, s. 39; Şeyhzade, Muhammed Esad el-Hüseyinî, *el-Virdü'l-müfîd fî şerhi't-tecvîd*, Sahafiye-i Osmaniye Şirketi, İstanbul 1313, s. 6; Celaleddin Karakılıç, *Tecvid İlmi*, Ankara 1982, s. 36 vd.

⁴⁸ Harf sakın olarak telaffuz edilirken mahrece dayanmanın kuvvetli olması sebebiyle sesin ve nefesin akmamasına denir. Bk. Taşköprüzade, *age*, s. 22; Birgivi, *age*, s. 3; Mağnisî, *age*, s. 110; Eskicizade, *age*, s. 8; Hamza Miskîn, *age*, s. 39; Karakılıç, *age*, s. 36.

⁴⁹ Kuvvetli bir ses işitinceye kadar mahrecin kımıldatılmasına denir. Bk.: Taşköprüzade, *age*, s. 22; Birgivi, *age*, s. 3; Mağnisî, *age*, s. 110; Eskicizade, *age*, s. 8; Hamza Miskîn, *age*, s. 39; Şeyhzade, *age*, s. 6; Karakılıç, *age*, s. 36.

⁵⁰ Harf, sakın olarak okunurken, mahrece itimadın zayıf olması nedeniyle, sesin tamamen akmamasıyla akmaması arasında bir okumaya denir. Bk.: Taşköprüzade, *age*, s. 22; Birgivi, *age*, s. 3; Mağnisî, *age*, s. 110; Eskicizade, *age*, s. 8; Hamza Miskîn, *age*, s. 39; Şeyhzade, *age*, s. 6; Karakılıç, *age*, s. 36.

⁵¹ Ğunne, genizden (burundan) gelen sese denir. Bu sıfat, “nun” ve “mim” harflerinde harfin çıkışı esnasında vardır. Bk.: Taşköprüzade, *age*, s. 22; Birgivi, *age*, s. 3 vd.; Mağnisî, *age*, s. 110 vd.; Eskicizade, *age*, s. 8 vd.; Hamza Miskîn, *age*, s. 39 vd.; Şeyhzade, *age*, s. 6 vd.

şiddet ve kalakale sıfatları gözetilerek, hakkını vererek okunmasına ve “mîm” harfiyle karıştırılmaması gerektiğine dikkatleri çekmektedir.⁵² Günümüzde de bazı okuyucular, besmeledeki “bâ” harfini; bazen halis bir mime çevirerek, “mismillahi” şeklinde bazen de öncesi “mîm” sonrası “bâ” olmak üzere, bu iki harfi birbirine mezcederek, biraz ğunne çeşnisi de katarak, “mmmbismillahi” şeklinde okuduklarına şahit olmaktadır.

Bu konuda halkın geliştirdiği bir uygulama olarak, şunu da arz etmek isterim. Anadolu’da halk, kurbanlık hayvanlar için, “bismil” yerine “mismil” veya “mısmıl” tabirini kullanır. Bu durum, “be” harfinin telaffuzundaki zorluktan kaynaklanan ve toplumun gayri tabii olarak geliştirdiği bir uygulamadır. Bu örnek de bize, aynı yerden çıkarılmaları nedeniyle bazı insanların, bu iki harfi birbirine karıştırdıklarını göstermesi bakımından manidardır.

(حفف) ve (حقق) kelimelerinin ikisi de göz önüne alınarak bir yorum yapılacak olursa; “bâ” harfinin hakkını vereceğim diye bu harf üzerine aşırı yüklenmenin doğru olmayacağı, harfin hakkını verip süratli bir şekilde okunması gerektiği şeklinde değerlendirilebilir.

Besmelenin “sîn” harfinin okunması ile alakalı (صِفْ) ve (صَفْر) olmak üzere iki farklı kelime kullanıldığını görmekteyiz. Ayasofya, İbrahim Efendi, Adana, Samsun nüshaları ve şerhlerinde (صِفْ), Bağdatlı Vehbi nüshasında ise (صَفْر) şeklinde kayıt altına alınmıştır. Müstensih hatası veya ilavesi de olabilir ancak her iki durumu değerlendirmekte bir mahsur yoktur. Aksine meselenin daha iyi açıklanmasına imkân sağlamaktadır. Şöyle ki, “sîn” harfi, “zây” ve “sâd” harfleri gibi safir⁵³ sıfatına sahiptir. Ancak okuyucular bu harfleri bazen birbirine karıştırarak telaffuz ederler. Müellif bu duruma işaret ederek, bismelenin “sîn” harfini katışıksız tam bir “sîn” olarak oku, demektedir. Bu durumda müellif, aynı sıfatları taşımalarına rağmen bismelenin “sîn” harfini, “zây” harfine dönüştürerek “bismillâhi” veya “sâd” harfine çevirerek “bismillahi” şeklindeki okumaların yanlış olacağına işaret etmektedir.

⁵² Samsun, vr. 44b-45a; Riyad, vr. 2a-b; Tahran, s. 211-212.

⁵³ Harf telaffuz edilirken kuş ve ıslık sesini andırır bir sesin çıkmasına denir. Bk.: Taşköprüzade, *age*, s. 22; Birgivî, *age*, s. 3 vd.; Mağnisî, *age*, s. 110 vd.; Eskicizade, *age*, s. 8 vd.; Hamza Miskîn, *age*, s. 39 vd.; Şeyhzade, *age* s. 6 vd.; Çetin, *age*, s. 116.

Besmeledeki Allah lafzının “lâm” harfinin inceliğine ve şeddesine dikkat etmek gerekir. Bazı okuyucular “bismillâhi” şeklinde “lâm” harfini kalın okurlar. Bunun yanında Allah lafzının şeddesine de dikkat etmek gerekir. Şedde, biri sakın diğeri harekeli olmak üzere aynı cinsten iki harf demektir. Çoğu zaman idğamlı da bir harf iki kere okunur. Müellif, özellikle Allah lafzındaki şeddeye dikkat ederek “bismillâhi” şeklinde okumaktan sakınılması gerektiğine vurgu yapmaktadır. Konu şerhte şöyle yorumlanmaktadır: “Bismillâhi” kelimesindeki “Allah” lafzının hemzesinin inceliğine, bu kelimeyi tabii med gereği bir eliften fazla uzatmamaya⁵⁴ dikkat etmek gerekir. Ayrıca insanlardan bazısının okuduğu gibi “Allah” lafzındaki “lâm” harfini uzatan mukadder elifi ihmal ederek “bismillahir” şeklinde okumaktan da sakınmak gerekir.⁵⁵ Şârih kendi dönemindeki yanlışla işaret etmektedir ki, müellifle aynı dönemde yaşamıştır. Ancak günümüzde de name yapacağım gayretiyle bazı okuyucuların, besmelenin Allah lafzındaki lamını uzatmadan okuduklarına şahit olmaktayız. Halk arasında oldukça yaygın olan bu tür yanlış okuma, bazen filmlerdeki oyuncular bazen de dinî yayınlar yapan televizyon kanallarındaki spikerler tarafından da yapılmaktadır.

2.4. Beyit:

وَفَخَّمْ لِرَا⁵⁶ الرَّحْمَنِ ثُمَّ الرَّحِيمِ وَاشْ⁵⁷ لُدْدُنْ وَاخْدَرْ التَّكْرَارِ⁵⁸ وَالْحَاءُ فَاجْهَدْ

“Rahmân” ve “rahîm” kelimelerindeki “râ” harflerinin kalınlığına ve şeddelerine dikkat et! Bu kelimelerdeki “râ” harflerini tekrar etmekten sakın ve “ha” harflerini de güzel yapmaya çalış!”

⁵⁴ Tabii med, ne fazla ne az, tam bir elif uzatılması konusunda kurranın ittifakı vardır. Bu nedenle medd-i tabiiyi bir elif uzatmak vaciptir. Bk. Çetin, *age*, s. 199.

⁵⁵ Samsun, vr. 44b-45a; Riyad, vr. 2a-b; Tahran, s. 211-212; matbu şerh, s. 3.

⁵⁶ Eserin Samsun nüshasında (vr. 55b) hiçbir metin ve şerhte olmayan “lirâ’i” şeklinde vezne de uygun olmayan “hemze” harfi vardır. Herhalde müstensihin hatası olmalıdır.

⁵⁷ Burada vezin gereği kelimenin bölünmesi gerekir. Sadece eserin Samsun nüshası (vr. 55b) ile Ebu İbrahim’de (s. 2) bu şekilde bir yazıma rastladık. Diğer metin ve şerh nüshalarında kelime birinci mısran sonunda bitirilmektedir.

⁵⁸ İbrahim Efendi (vr. 38b), Ayasofya (vr. 59a) ve Samsun (vr. 55b) nüshalarında “tekrâr”, Bağdatlı Vehbi (vr. 24b), yazma şerh örnekleri (Samsun, vr. 46b-47a; Riyad, vr. 4a; Tahran, s. 212-213) ile Ebu İbrahim (s. 2) ve matbu şerhte (s. 4) ise “tekrîr” şeklinde yar almaktadır.

“Rahmân” ve “rahîm” kelimelerindeki “râ” harflerinin kalınlığına dikkat etmek gerekir. “Râ” harfi aslında “lâm” harfi gibi ince okunan harflerden biridir. Duruma göre kalın, duruma göre ince, bazen hem kalın hem de ince okunabilmektedir. Burada, kural gereği, kendisinden önceki harfin harekesi fetha olduğu için iki yerde de kalın okunur. Dolayısıyla okuyucuların bu durumu göz önünde bulundurarak, “râ” harfini bu iki örnekte de kalın okumaları gerekir. Bazı okuyucuların biraz daha kibar okuyalım gayretiyle, bu kelimelerdeki “ra” harflerini ince okuduklarına şahit olmaktadır. Ancak müellifin de işaret ettiği üzere özellikle besmeledeki “râ” harflerinin telaffuzu konusunda, kıraat imamlarının farklı görüşleri ve ikazları söz konusudur. Yani besmeledeki “râ” harflerini doğru ve güzel okumak o kadar kolay değildir.

Bu iki kelimedeki “râ” harflerinin şeddelerine de dikkat edilmesi gerekir. (الرحمن) ve (الرحيم) kelimelerinin başlarında bulunan lâm-ı ta’riflerdeki “lâm” harfleri, mahreç yakınlığı nedeniyle bazı okuyucular tarafından “râ” harfine idğam edilir. Bu durumda, (hil-rahmân) ve (nilrahîm) gibi “lâm” ve “râ” karışımı bir harf olur ki, bu yanlış bir telaffuzdur. Bu yanlıştan sakınmak için, “râ” harfinin şeddese dikkat etmek ve lâm-ı ta’rifi şeddeli okumaktan sakınmak gerekir.⁵⁹ Bu tür yanlışla “râ” harfini okumada zorluk çeken kimse-lerde çok belirgin olmakla birlikte, bazı okuyucularda da rastlamak mümkündür.

“Rahmân” ve “rahîm” kelimelerindeki “râ” harflerini, “hirrrr”, “nirrr” şeklinde tekrar etmekten de sakınmak gerekir. Buradaki (التكرار) kelimesi dipnotta ifade ettiğimiz gibi bazı yerlerde de, (التكرير) şeklinde yazılmıştır. Bu da “râ” harfini tekrar etmek anlamına gelir. Tekrîr sıfatı esasında “râ” harfine mahsus lazımlî sıfatlardandır.⁶⁰ Eserin şerhinde, buradaki ra harflerinin okunmasında kıraat âlimlerinin ihtilafından söz edilmektedir. Sibeveyhi’den (ö. 180/796) yapılan bir rivâyette, tekrir sıfatı “râ” harfine mahsus bir sıfattır ve bu harf telaffuz edilirken, “medde” veya “şedde” mudaaf kelimelerde olduğu gibi bir harf gibi okunur. Mekkî b. Ebû Tâlib’in (ö. 437/1045) de tercih ettiği bir görüşe göre, “râ” harfindeki tekrîr

⁵⁹ Samsun, vr. 46b; Riyad, vr. 4a; Tahran, s. 212-213, Matbu şerh, s. 4.

⁶⁰ Dil ucunun titremesi ve sürçmesine denir. Sadece “râ” harfine mahsus bir sıfattır. Bk.: Taşköprüzade, *age*, s. 22; Birgivî, *age*, s. 3-4; Mağnisi, *age*, s. 110 vd.; Eskicizade, *age*, s. 8-9; Hamza Miskîn, *age*, s. 39 vd.; Şeyhzade, *age* s. 6 vd.; Çetin, *age*, s. 116.

sıfatı vakıf halinde belirgin olarak gösterilirken vasıl durumunda biraz daha hafif okunması gerekir.⁶¹ Burada söylenmek istenen husus, aşırı vurgudan kaçınmaktır. Bu durumda, iki kelimedeki “râ” harflerinden geçişte, kalın yapacağım düşüncesiyle harfler üzerine aşırı yüklenmekten, harfi tekrar etmekten ve yine aynı gerekçelerle kelimeleri bölmekten sakınmak gerekir. Ancak her halükarda “râ” harfinin telaffuzunun zor olduğunu ve özellikle besmeledeki “râ” harflerinde çoğu okuyucunun problemi olduğunu hatırlatmak isteriz.

Bu iki kelimedeki “hâ” harfinin özellikle hems⁶² ve rihvet⁶³ sıfatlarına dikkat ederek güzel okumaya çalışmak gerekir. Aksi takdirde aynı yerden çıkarılıyor olmaları nedeniyle “hâ” harfinin “ayin” harfine dönüşmesi muhtemeldir. Ayrıca “hâ” harfindeki rihvet sıfatını gözeterik harfi sert ve kaba yapmaktan sakınmak lazımdır. Günümüzdeki bazı okuyucular göz önüne alındığında, bu harfteki yanlış okumalar hususunda şu tespitlere yer vermek ve dikkatlere sunmak isteriz. Arap okuyucular ve onları taklit edenlerden bir kısmının, bu kelimelerdeki “hâ” harflerini “ra'mân” ve “raîm” şeklinde “ayin” veya “hemze” harfini andırır şekilde yanlış okumaktadırlar. Türk okuyucular ise bu harfleri daha ziyade “hâ” (ح) harfine dönüştürerek yanlış okumaktadır. Bu tür yanlışlardan herkesin sakınması gerekir.

2.5. Beyit:

وَمَا لِكَ خَفَّ 64 يَاءَ 65 وَيَوْمَ 66 أَقْصَرْتُهُ 67 وَفِي الدِّينِ صُنْ دَالًا عَنِ النَّاءِ وَاشْدُدِ

⁶¹ Samsun, vr. 46b-47a; Riyad, vr. 4a; Tahran, s. 212-213, matbu şerh, s. 4.

⁶² Harf harekeli olarak telaffuz edilirken, mahrece dayanmanın zayıf olması nedeniyle nefesin akmasına denir. Bk.: Taşköprüzade, *age*, s. 22; Birgivi, *age*, s. 3-4; Mağnisî, *age*, s. 110 vd.; Eskicizade, *age*, s. 8-9; Hamza Miskîn, *age*, s. 39 vd.; Şeyhzade, *age* s. 6 vd.; Çetin, *age*, s. 110.

⁶³ Harf sakın olarak telaffuz edilirken, mahreç bölgesine dayanmanın zayıf olması sebebiyle, sesin nefesle birlikte akmasına denir. Bk.: Taşköprüzade, *age*, s. 22; Birgivi, *age*, s. 3-4; Mağnisî, *age*, s. 110 vd.; Eskicizade, *age*, s. 8-9; Hamza Miskîn, *age*, s. 39 vd.; Şeyhzade, *age* s. 6 vd.; Çetin, *age*, s. 112.

⁶⁴ İbrahim Efendi (vr. 38b), Bağdatlı Vehbi (vr. 24b), Ebu İbrahim (s. 2) ile Tahran şerhinde (s. 213) “hâ” harfinin fethiyle “haf” şeklinde; matbu şerhte (s. 5) ve Ebu İbrahim'deki (s. 2) dipnotta bir şerhte “haffif” şeklinde okunduğuna yer verilmektedir. Ayasofya (vr. 69a) nüshasında ise kelimenin yapısına uygun düşmeyecek şekilde “hi” şeklinde yanlış yazılmıştır.

⁶⁵ İbrahim Efendi (vr. 38b), Bağdatlı Vehbi (vr. 24b), Samsun (vr. 55b), nüshaları ile matbu şerhte (s. 5) “yâhu” şeklinde; Ayasofya (vr. 69a) nüshası, Ebu İbrahim (s. 2)

“(مالك) kelimesindeki “kâf” harfini uzatarak sonuna (ي) harfi ilave edip (مالكي) şeklinde okumaktan sakın. (يوم) kelimesini kısa (uzatmadan) oku! (الدين) kelimesindeki “dâl” harfini; “tâ” harfine dönüştürmekten sakın ve şeddesine de dikkat et!”

(مالك) kelimesindeki “kâf” harfini uzatarak sonuna (ي) harfi ilave edip (مالكي) şeklinde okumak doğru değildir. Bu şekilde okunduğunda Fâtiha’da olmayan bir harf ilave edilmiş olur. Verş’in (ö. 197/812) Nâfi’den “mâliki” kelimesindeki “kâf” harfini uzatarak okuduğuna dair rivâyet var ancak bu okuma meşhurun hilafıdır.⁶⁸ Günümüzde de kimi okuyucuların, burada işaret edildiği şekilde (مالك) kelimesindeki “yâ” harfini uzatarak (مالكي) şeklinde yanlış okuduklarına şahit olmaktadır.

(يوم) kelimesini vasıl durumunda uzatmadan okumak gerekir. Bu kelime üzerinde durulduğunda medd-i lîn olduğu için med, tevessut ve kasr şekillerinden biriyle okunabilir. Ancak geçtiğimizde normal bir okuyuşla geçebiliriz.⁶⁹ Şerhte işaret edildiği üzere bu kelimeyi medd-i lîn varmış gibi uzatarak okuyanların sayısı günümüzde de az değildir.

(الدين) kelimesindeki “dâl” harfini, bu harfin sıfatlarını gözeterek okumak gerekir. Birbirlerine yakınlıkları nedeniyle bu harfi “tâ” harfiyle okumaktan sakınmak lazımdır. “Dâl” (د), “tâ” (ت) ve “tâ” (ط) harfleri aynı yerden çıkarılmaktadır.⁷⁰ Aynı yerden çıkarılan harflerin birbirlerinden ayırt edilmeleri, sıfatları sayesinde mümkün olur. “Dâl” harfi aynı yerden çıkarılmasına rağmen, kalınlığı nedeniyle “tâ” (ط) harfiyle karıştırılması daha az ihtimal dâhilindedir.

ile Riyad (vr. 4b), Tahran (s. 213) ve Samsun (vr. 47b) şerhlerinde “yâen” şeklinde yer almaktadır.

⁶⁶ Sadece Tahran şerhinde (s. 213) “yevme” şeklinde fetha hareke verilmiştir.

⁶⁷ Eserin sadece Samsun nüshasında (vr. 55b) hemzenin fethiyle “eksurenne” şeklinde yer almaktadır.

⁶⁸ Riyad, vr. 4b, Tahran, s. 213, Samsun, vr. 47b, matbu şerh, s. 5.

⁶⁹ Riyad, vr. 4b, Tahran, s. 213, Samsun, vr. 47b, matbu şerh, s. 5.

⁷⁰ Aynı mahreç bölgesinden çıkarılan harfler için küllî mahreç ifadesi kullanılır. Bk.: Ğânim Kaddûrî Hamed, *ed-Dirâsâtü’l-savtiyye inde ulemâ’it-tecvîd*, Bağdat 1986, ss. 181-183; Çetin, *age*, 93.

Nokta itibariyle de olsa⁷¹ yakın yerden çıkarılıyor olmaları, ikisinde de şiddet sıfatı bulunması ve özellikle ikisinin de ince harflerden olması nedeniyle “tâ” (ت) harfi ile “dâl” harfi birbirine karıştırılabilir. Sadece harekeli olarak telaffuz edilirken “dâl” harfinde cehr, “tâ” (ت) harfinde ise hems sıfatı vardır. İki harfi birbirinden ayıran bu sıfatlardır. Okuyucu bu durumu göz önüne almalı ve tilavetini ona göre yapmalıdır.

Müellifin yaşadığı dönemde veya bölgede Karadenizli var mıydı bilemiyorum ama günümüzde daha ziyade Trabzon'un belli yörelerinde yaşayan insanlar, “dâl” harfi yerine “tâ” veya “tâ” harfi yerine “dâl” harfiyle okumaktadır. Demek ki, geçmişte de bu şekilde yanlış okumalar vardı ki, müellif böyle bir uyarıda bulunma ihtiyacı hissetmiştir. Sözün özü, okuyucu, “dâl” harfi yerine “tâ” harfiyle “yevmi't-tîn” şeklinde okursa, Fâtiha suresindeki bir harfi değiştirmiş veya olmayan bir harfi ilave etmiş olur. Her iki durumda da yanlış yapmış olur.

“Yevmi'd-dîn” derken, “dâl” harfinin şeddine de dikkat etmek gerekir. Besmeledeki “rahmân” ve “rahîm” kelimelerinde de geçtiği üzere okuyucu iki harf durumunda olan şeddeyi hızlı okuma veya başka gerekçelerle “yevmidîn” şeklinde tek harfe indirerek okumaktan sakınmalıdır. Az da olsa günümüzde de bu şekilde okuyanlara rastlamak mümkündür.

2.6. Beyit:

وَإِيَّاكَ فَاهْمِزٌ وَاشْدُدِ الْيَاءَ مُخْلِصًا⁷² عَنِ الْجِيمِ ثُمَّ الْكَافَ⁷³ صَلُّهُ وَقَيْدٌ

“(إياك) kelimesindeki “hemze” harfinin hakkını vererek oku, bu kelimedeki “yâ” harfini şeddeli oku, “cim”in mahrecine karıştırma! Sonra “kâf” harfini ‘iyyâ’nın ardına ekleyip sabitle ve devamına vasletme!”

(إياك) kelimesindeki “hemze” harekeli olarak okunduğunda, bu harfte cehr sıfatı vardır. Sıfatı gereği, açık ve net okunmalıdır. Bunun yanında kelimenin ilk harfi olması nedeniyle okuyucunun daha

⁷¹ Aynı mahreç bölgesinden farklı noktalardan çıkarılan harfler için cüz’î mahreç ifadesi kullanılır. Bk. Gânim Kaddûrî, *age*, ss. 181-183; Çetin, *age*, 93.

⁷² Ayasofya (vr. 69a), matbu şerh (s. 5) ve Ebu İbrahim’de (s. 2) “muhallisan” şeklinde yazılmıştır. Ebu İbrahim, “muhlisan” şeklinde okunduğuna da yer vermektedir.

⁷³ Sadece matbu şerhte (s. 5) “fâ” harfinin kesriyle “kâfi” şeklinde yazılmıştır.

çok dikkat etmesi gerekir. Çünkü hemze, telaffuzu itibariyle harflerin en zorudur (es‘abü’l-hurûf).⁷⁴ Ayrıca bu kelimedeki hemze, hemze-i kat‘idir. O nedenle okunmasına daha çok dikkat edilmesi gerekir. Bütün bu bilgilere rağmen, bazı okuyucular “mâliki yevmi’d-dîniyyake” şeklinde kelimeleri yanlış vaslederler. Dolayısıyla bu harf telaffuz edilirken hem sıfatlarına dikkat edilerek açık ve net okunmalı hem de kat‘i hemze olduğu gözetilerek bir harf ihmal edilmemelidir.

(إياك) kelimesindeki “yâ” harfinin şeddesine de dikkat etmek gerekir. İnsanların çoğu “yâ” harfinin şeddesini ihmal ederek okur. Mana bozulduğu için bu şekilde okumak lahn-i celîdir.⁷⁵ Gerçekten müellifin metinde ve eserin şerhinde ifade edildiği gibi, okuyucuların kahir ekseriyeti şeddeyi ihmal ederek “iyâke” şeklinde tahfif ile okurlar. Bu durumda mana bozulur. Mana bozulunca, bu şekilde okunarak kılınan ve kıldırılan namaz da fasit olur.

(مخلصا عن الجيم) cümlesiyle; (إياك)’deki “yâ” harfini, dilin ortasıyla üst damaktan çıkarılan “cîm” harfiyle birbirine karıştırma, hâlis/tam bir “yâ” olarak çıkar, denmektedir. “Cîm” ile “yâ” aynı yerden çıkmalarına rağmen, sıfatları aynı değildir. Sükûn halinde “cîm” harfinde şiddet ve kalkale sıfatları varken, “yâ” harfinde beyniyye/rihvet⁷⁶ sıfatı vardır. “Cîm” harfi okunurken, sıfatları gereği mahreç bölgesine kuvvetle vurup ayrılmayı gerektirir. “Yâ” harfi ise az da olsa sesin nefesle birlikte akıtılması ile telaffuz edilir. Dolayısıyla “yâ” harfini doğru telaffuz edebilmek için “cîm” harfinden farklı olarak “yâ” harfindeki beyniyye/rihvet sıfatlarını muhafaza ederek okumak lazımdır.⁷⁷ “Yâ” harfinin “cîm” harfine dönüştürülerek okunduğuna ülkemizde pek şahit olmadık. Mısır yöresinde bunu andırır tarzda bir okuma söz konusudur. Ancak müellifin bu hususu kaleme alması, kendi döneminde bu şekilde harfleri değiştirerek okuyanların olduğunu gösterir.

Sonra (إياك) kelimesindeki “kâf” harflerini hemen (يا) lafızlarındaki “elif” harfinin ardına ekle ve orada sabit kıl, ondan sonra gelen

⁷⁴ Riyad, vr. 4b, Tahran, s. 214, Samsun, vr. 48a, matbu şerh, s. 6.

⁷⁵ Riyad, vr. 4b, Tahran, s. 214, Samsun, vr. 48a, matbu şerh, s. 6.

⁷⁶ “Yâ” harfi sakın olarak telaffuz edilirken rihvet; nefesin akıtılması veya beyniyye; akıtılma ile akıtılmama arasındaki bir okuma ile okunabileceğine dair kurrânın farklı iki görüşü bulunmaktadır. Bu nedenle ikisine de işaret etmek istedik. Bk.: Mağnisî, age, s. 112; Hamza Miskîn, age, s. 39; Çetin, age, s. 112.

⁷⁷ Riyad, vr. 4b-5a, Tahran, s. 214-215, Samsun, vr. 48a-b, matbu şerh, s. 6.

kelimeye eklemeye! Yani ondan sonra gelen “nûn” harfine katmaktan sakın! “İyyâ kena'büdü ve iyyâ kenesteîn” şeklinde okumaktan sakın! Bu şekildeki okuma günümüzde kavim, ülke, yöre ve bölge sınırlarını aşan çok yaygın bir yanıştır. Kur'ân, kendi dilleriyle nazil olmasına rağmen, bu yanlış okuma şekli Araplar arasında da oldukça yaygındır. Ülkemizde de Fâtiha suresinde yapılan en yaygın yanlış olduğunu söylemek mümkündür. Bu iki kelime arasında yapılan başka yanlışlar da vardır. Bunlardan biri, kelimeleri birbirine katmamak için hafifçe durarak, sekte yaparak okumadır. Okuyucu kelimeleri birbirine katmayayım diye, “iyyâke” der durur, ondan sonra “na'büdü” veya “nesteîn” kısmını okur. Bu âyeti doğru okumak için; (ياك) kelimesindeki “hemze” harfinin ceahr, “yâ” harfinin beyniyye/rihvet sıfatlarına dikkat etmek ve “kâf” harfini de hemen med harfi olan “elif” harfinin peşine getirerek kelimeyi bütün halinde okumak gerekir.

2.7. Beyit:

سِرْنَ كَقَافِ الْمُسْتَقِيمِ 79 الْمَجِيدِ 80

وَفِي نَسْتَعِينُ التَّوَنَ فَافْتَحْ وَعَيْنَهُ اذْ 78

db | 171

“(نستعين) kelimesindeki “nûn” harfini meftûh, “ayn” harfini ise (المستقيم) kelimesindeki “kâf” (ق) harfini okuduğun gibi kesralı ve güzel bir şekilde oku!”

⁷⁸ Burada kelime vezin gereği bölünmüştür. Eserin yer aldığı İbrahim Efendi (vr. 38b), Bağdatlı Vehbi (vr. 24b) ve Samsun (vr. 55b) nüshaları ile Riyad (vr. 5a) ve Samsun (vr. 48b) şerhlerinde “aynehû” birinci mısraın son kelimesi, ikinci mısraı “eksirenne” kelimesi ile başlamakta; Tahran nüshasında (s. 215) ise, hemzenin kesriyle “iksirenne” şeklinde kayıt altına alınmıştır. Ebu İbrahim (s. 2) bizim de yukarıda verdiğimiz gibi vezne uygun olarak “aynehûk” birinci mısraın sonu, ikinci mısraı “sirenne” şeklinde vermiştir. Matbu şerhte (s. 6) ise, “aynehû” birinci mısraın son kelimesi ancak ikinci mısraın başındaki hemzeyi vaslederek “hâ” harfinin dammesi birinci mısraın son harfi, “kâf” harfinin sükûnu da ikinci mısraın ilk harfi olarak “aynehû-ksirenne” şeklinde kaydetmiştir.

⁷⁹ Manzûmenin yer aldığı İbrahim Efendi (vr. 38b), Bağdatlı Vehbi (vr. 24b), Ayasofya (vr. 69a) nüshaları ile Tahran şerhinde (s. 215) “mîm” harfinin kesriyle “müstekîmi”; Samsun nüshası (vr. 55b) ile Ebu İbrahim (s. 2) ve matbu şerhte (s. 6) “mîm” harfinin fethiyle “müstekîme” şeklinde yer almaktadır. İkinci gurup, izafet terkiibini göz önüne almayıp, kelimeyi surede geçtiği şekliyle ve parantez içi cümle olarak, i'rab dışı aldıkları için bu şekilde harekelendirmişlerdir.

⁸⁰ İbrahim Efendi (vr. 38b), Bağdatlı Vehbi (vr. 24b), Ayasofya (vr. 69a) nüshaları ile Ebu İbrahim (s. 2) ve matbu şerhte (s. 6) “yâ” harfinin fethiyle “el-müceyyedi”; Samsun nüshası (vr. 55b) ve Tahran şerhinde (s. 215) “yâ” harfinin kesriyle “el-müceyyidi” şeklinde yer almaktadır. Ebu İbrahim (s. 2) kaynak göstermeden bir nüshada “mücevved” şeklinde yazıldığını ifade etmektedir.

(نستعين) kelimesindeki “nûn” harfini meftûh okumak gerekir. Çünkü fasîh olan lûgat esaslarına göre, malum muzari fiillerin başındaki muzaraat harfi, rubai fiiller hariç, fetha hareke alır. Aynı yerde İbn Ümmü Kasım, Yahya b. Vessab’tan (ö. 103/721) yaptığı nakille, bu kelimenin Temîm, Esed, Kays ve Rabî’a kabileleri lûgatlerine göre, “nûn” harfinin kesriyle “nisteîn” şeklinde okunduğuna dair bir rivâyete de yer vermektedir. Ardından da bu tür okumanın genelin uygun görmediği bir telaffuz şekli olduğundan bahsetmektedir.⁸¹ Ancak günümüzdeki okuyucular arasında, şarihin de işaret ettiği ve genelin tasvip etmediği “nisteîn” şeklindeki yanlış okumanın, yöre ve bölge ayırt etmeksizin devam ettiğini söyleyebiliriz.

(نستعين) kelimesindeki “ayn” harfini ise kesreli okumak gerekir. Çünkü zikredilen harfi bunun dışında başka bir harekeyle okumak caiz değildir.⁸² Günümüzdeki bazı okuyucular, “ayn” harfini ince okumaları gerekirken kalın okumaktadırlar. Hatta bazı Kur’ân Alfabelerinde kalın harflerin içinde “ayn” harfine de rastlamaktayız. Dersin hocası da, bu harfin ince harflerden olduğundan habersizdir. Dolayısıyla bu yanlış, süreklilik kazanmaktadır. Bu harfin yanlış okunmasının en önemli sebebi, ince harflerde çene açılmaması gerekirken,⁸³ okuyucuların çenelerini aşırı derecede açmalarından⁸⁴ kaynaklanmaktadır. Oysa kalın harflerde çene açılarak okunur. Elbette ki, çeneyi açmanın da bir ölçüsü vardır. Aşırı şekilde çene açılarak harflerin telaffuz edilmesi de uygun değildir. Bir de ince harfte çene çok açılırsa, okuyuş daha da çirkin olmaktadır. Bu kelime olduğu gibi, bazı okuyucular çenelerini çok açarak, “nestaaayyyn” şeklinde yanlış okumaktadırlar. Dahası ince olan “tâ” harfini de kalın okuyup, “nestaaayyyn” şeklinde katmerli hatalı okuyanlara da rastlamak mümkündür.

Aynı şekilde (المستقيم) kelimesindeki “kâf” harfi, (نستعين) kelimesindeki “ayn” harfi gibi kesre ile okunur. Bütün bu hususları yerine getirmek için “kâf” ve “ayn” harflerinin mahreç ve sıfatlarına dikkat ederek iyi/güzel telaffuz etmek gerekir. “Kaf” harfi kalın harflerendir. Yukarıda ifade ettiğimiz aynı gerekçelerden dolayı okuyucu-

⁸¹ Riyad, vr. 5a, Tahran, s. 215, Samsun, vr. 48b, matbu şerh, s. 6.

⁸² Riyad, vr. 5a, Tahran, s. 215, Samsun, vr. 48b, matbu şerh, s. 6.

⁸³ Çenenin ince harflerde ölçülü şekilde açılmasına, feth-i mütevesvita denilir. Bk.: Ali Osman Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, İstanbul 1996, s. 385.

⁸⁴ Çenenin aşırı şekilde açılarak okunmasının tecvid lisanındaki tabiri, feth-i şededidir. Bk.: Yüksel, *age*, s. 385.

lar, bu kelimedeki “kâf” harfini de kalın yapmak için çenelerini fazla açarak “müstekaayyyim” şeklinde yanlış okumaktadırlar. Buradaki “tâ” harfini de yine kalın yaparak “müstakaayyyim” şeklinde okuyup, aşırı bir yanlışla sebebiyet verenler de vardır.

2.8. Beyit:

وهاء⁸⁵ اهدِنَا نَبِيْنَ عَنِ الْهَمْرِ وَالصَّرَا⁸⁶ ط فَحَمَّ وَمِزْ⁸⁷ فِي حَرْفِهِ الْمُتَعَدِّدِ⁸⁸

“(اهدنا) kelimesindeki “hâ” harfini hemzeden ayırt et! (اصراط) kelimesini kalın oku ve farklı okuyuş biçimlerinden onu tefrik et!”

(اهدنا) kelimesindeki “hâ” harfini hemzeden ayırt etmek gerekir. Bu iki harf, boğazın sonu ile göğse bitişen ve ağza en uzak yerinden (aksa'l-halk) çıkarılır. Aynı yerden çıkarılıyor olmaları nedeniyle, birinin diğerine dönüştürülmesi mümkündür. “Hâ” (هـ) harfi, hems ve rihvet sıfatları nedeniyle, hem harekeli hem de sükûn hali itibarıyla zayıf harflerdendir.⁸⁹ Hatta telaffuzu en zayıf harf olarak kabul edilir. Çünkü sadece bu harfte ve med harflerinde sıfatların en zayıf halini ifade eden “hafâ”⁹⁰ sıfatı bulunmaktadır. O nedenle okuyucuların bu harfin telaffuzuna özellikle dikkat etmeleri gerekir. Saydı-

⁸⁵ Buradaki ilk kelime vezin gereği ya “hâ ehdinâ”, “hâ ihdinâ” veya “hâ ühdinâ” şeklinde olmalıdır. Yani hemze okunmalıdır. İbrahim Efendi (vr. 38b) ve Bağdatlı Vehbi (vr. 24b) nüshalarında “hâ ühdinâ”; Ebu İbrahim (s. 3) “hâ ihdinâ”; Tahran şerhinde “hâ ehdinâ” şeklinde kaydedilmiştir. Ayasofya nüshasında (vr. 69a) “hâe ehdinâ” ve matbu şerhte (s. 6) “hehdinâ” şeklinde vezne uygun düşmeyecek şekilde yazılmıştır.

⁸⁶ Vezin gereği birinci mısraın sonu “sırâ”, ikinci mısraın başı “tafehhim” şeklinde olmalıdır. Samsun (vr. 55b) ve Ayasofya (vr. 69a) nüshalarıyla, Riyad şerhi (vr. 5a) ve Ebu İbrahim’de (s. 3) vezne uygun şekilde yazılmıştır. Tahran şerhinde (s. 215) birinci mısraın sonu “sırâta”, ikinci mısraın başı “fehhim”; matbu şerhte (s. 6) “li’s-sırâti” şeklinde vezin dışı bir yazım şekli söz konusudur. İbrahim Efendi (vr. 38b) ve Bağdatlı Vehbi (vr. 24b) nüshalarında ise “sırâta” kelimesi ikinci mısraın başına getirilerek tamamen vezin dışına çıkmıştır.

⁸⁷ Ayasofya nüshası (vr. 69a), Riyad şerhi (vr. 5a) ve Ebu İbrahim’de (s. 3) “miz”; Tahran şerhinde (s. 215) “meyyiz”; İbrahim Efendi (vr. 38b), Bağdatlı Vehbi (vr. 24b) ve Samsun (vr. 55b) nüshalarında “min fi”; matbu şerhte (s. 6) ise “men fi” şeklinde yazılmıştır.

⁸⁸ İbrahim Efendi (vr. 38b), Bağdatlı Vehbi (vr. 24b), Samsun (vr. 55b), Adana (vr. 156a) ve Ayasofya (vr. 69a) nüshaları; Riyad (vr. 5a), Tahran (s. 215) ve Samsun (vr. 48b) şerhlerinde “müteaddidi”; matbu şerhte (s. 6) ise hiçbir kayıta yer almayan “müttehidi” şeklinde yer almaktadır.

⁸⁹ Riyad, vr. 5a, Tahran, s. 215, Samsun, vr. 48b, matbu şerh, s. 6.

⁹⁰ Gizlilik ve gizlemek demektir. Bu harfler telaffuz edilirken çok hafif olmaları nedeniyle adeta gizleniyorlar. Bk.: Demirhan Ünlü, *Kur’ân-ı Kerîm’in Tecvidi*, Ankara ts., s. 55.

ğımız sıfatları nedeniyle “hâ” harfi, bazı okuyucular tarafından ihmal edilir, yani okunmaz.

Konunun anlaşılması için birkaç yaygın yanlış örnek vermenin yeterli olacağı kanaatindeyim. Tekbir getirilirken Allah (الله) lafzındaki “hâ” harfi; ya hemzeyi andırır bir sesle ya da ne olduğu belli olmayan “hu” “u” karışımı ama asla “hâ” harfi olmayan bir sesle okunur. Uygulamaya dayalı bir husus olduğu için maalesef kalem de bu okumayı ifade etmekten aciz düşmektedir. Bir başka örnekle belki biraz daha durum netleşebilir. Haşr suresinin son âyetlerindeki (هو الله) kelimelerindeki “hâ” harflerini bazı okuyucular ihmal ederek veya hemzeye dönüştürerek “vallahü” veya “üvallahü” şeklinde okurlar ki, burada da “hâ” harfi yoktur. Aynı şekilde âyetül-kürsinin ilk kelimeleri de, “Allahü lâ ilâhe illâ hû” yerine bazı okuyucular tarafından “Allaü lâ ilâye illâ û” şeklinde ya “hemze” veya “yâ” harfine dönüştürülerek okunur. Bu tür yanlış örnekleri çoğaltmak mümkündür.

174 | db

Kasidenin şerhinde, aynı yerden çıkarılıyor olmaları nedeniyle hemzenin “hâ” harfine karıştırıldığından bahsedilmekte ve bu iki harfin arasının iyice ayırt edilmesi istenmektedir. Şârih, kendi döneminde bu harfi tamamıyla ihmal edenler olmadığı için olmalı ki, bu konuya değinmemektedir.⁹¹ Oysa günümüzde “ihdinâ” yerine, özellikle Türkler açısından galiz bir anlama da gelebilecek “itinâ” şeklinde, “hâ” harfini hiç okumayanlara bile rastlamak mümkündür. Bunun yanında “hâ” harfinin sıfatlarının çok zayıf olması nedeniyle harfe aşırı yüklenerek, ayrıca genizden de ses getirerek “iiihhh-dinâ” şeklinde ifrat derecesindeki bir okuyuştan da sakınmak gerekir.

(الصَّرَاطُ فَحْمٌ وَمَزٌ فِي حَرْفِهِ الْمُتَعَدِّدٌ). Burada ifade edilen birinci husus, (صراط) kelimesinin kalın okuması ve farklı okuyuş biçimlerinden onu tefrik edilmesi gerektiridir. Bu kelime “sâd”, “râ” ve “tâ” olmak üzere üçü de kalın okunan harf vardır. Bunlardan “sâd” ve “tâ” harflerinde, harfin kalın okunmasını gerekli kılan isti'lâ⁹² sıfatının

⁹¹ Riyad, vr. 5a, Tahran, s. 215, Samsun, vr. 48b, matbu şerh, s. 6.

⁹² Harf telaffuz edilirken kalın ses çıkarabilmek için dilin üst damağa yükselmesine denir. Bk.: Taşköprüzade, *age*, s. 22; Birgivi, *age*, s. 3-4; Mağnisî, *age*, s. 110 vd.; Es-kicizade, *age*, s. 8-9; Hamza Miskîn, *age*, s. 39 vd.; Şeyhzade, *age* s. 6 vd.; Çetin, *age*, s. 113.

yanında en kalın⁹³ okumayı sağlayacak itbak⁹⁴ sıfatı bulunmaktadır. Sıfatları nedeniyle bu iki harf mutlak surette kalın okunmalıdır. “İhdiness” diye “sâd” harfinin sükûnunda veya “sssırata” şeklinde harekeli halinde ifrattan kaçınmak gerekir. “Râ” harfine gelince, bu harf normalde ince okunmakla birlikte burada harekesi fetha olduğu için kalın okunur. Dolayısıyla bu üç harf de kalın okunması gerekir. Okuyuculardan bu üç harfte de yanlış okuyanların sayısı az değildir.

2.9. Beyit:

وَأَنْعَمْتَ لَا تَلْبِثُ⁹⁵ بُنُونٍ وَعَيْنَيْهَا⁹⁶ فَأَنْعَمُ⁹⁷ عَلَيْهِمْ بَيْنَ⁹⁸ الْأَهَاءِ وَأَقْصِدِ⁹⁹

“(أنعمت) kelimesindeki “nûn” harfinin sükûnunda durma! (عليهم) kelimesinin başındaki “ayn” harfini belirgin oku ve bu kelimedeki “hâ” harfini açık/net yap, aşırı vurgudan kaçın!”

(أنعمت) kelimesindeki “nûn” harfinin sükûnunda beyniyye sıfatı vardır. Dolayısıyla “nûn” harfinin sükûnu, sıfatı gereği az akıttır. (أنعمت) kelimesini doğru okuyabilmek için “nûn” harfinin sükûnunu az akıtıp kelimeyi bütün halinde okumak gerekir. Kimi okuyucular, herhalde güzel olur gerekçesiyle kendilerine göre bazı harfler üzerinde sekte yaparak okurlar. Buradaki örnekte, “en” dedikten sonra hafif bir sekte yapıp ardından “amte” şeklinde okumak yanlıştır. Sakin “nûn” harfinden sonra “ayn” geldiğinde izhar olur ancak sekte ile okumak caiz değildir. Bir diğer husus, (أنعمت) kelimesindeki “nûn” harfinin sükûnunu tamamen ortadan kaldırarak, “ene‘amte” veya “eni‘amte” şeklinde fetha veya kesre harekeyle okuyarak yapı-

⁹³ İsti‘la sıfatından ayırt edilmesi mümkün olsun diye itbak sıfatı için “en kalın” ifadesini kullanmak bendenize aittir.

⁹⁴ Harfi kalın okuyabilmek için dilin üst damağa yapışması ve harfe en kalın sesi verebilmek için dilin kökünün de üst damağa kalkmasına denir. Bk.: Taşköprüzade, *age*, s. 22; Birgivi, *age*, s. 3-4; Mağnişi, *age*, s. 110 vd.; Eskicizade, *age*, s. 8-9; Hamza Miskîn, *age*, s. 39 vd.; Şeyhzade, *age* s. 6 vd.; Çetin, *age*, s. 114.

⁹⁵ Sadece Samsun şerhinde (vr. 49b) yanlış bir el tarafından kelime “telbis” şeklinde yanlış harekelenmiştir.

⁹⁶ Yalnızca matbu şerhte (s. 7) “ayniha” şeklinde farklı olarak yazılmıştır.

⁹⁷ Sadece matbu şerhte (s. 7) “en‘ame” şeklinde farklı olarak kaydedilmiştir.

⁹⁸ Ayasofya nüshasında (vr. 69a) “beyyene” şeklinde farklı yazılmıştır.

⁹⁹ İbrahim Efendi nüshasında (vr. 38b) “veksudi”; matbu şerhte (s. 7) “vektesidi” olarak farklı şekilde kaleme alınmıştır.

lan yanlışlardır. Günümüzde bu tür okuyuculara tesadüf etmek mümkündür.

(عليهم) kelimesinin başındaki “ayn” harfini yumuşak okumak gerekir. Bazı okuyucular “ayn” harfinin zorluğundan olsa gerek, bu harfi iyi telaffuz etmek için aşırı yüklenirler. Sanki bütünün bir parçası değilmiş gibi, çok farklı bir tonlama ile okurlar ki, bu okuyuş dinleyenlerin kulaklarını tırmalar. Bu yanlışın bir benzeri, ilk âyette “âlemin” kelimesindeki “ayn” harfine vurgu yapılarak yapılan yanlışlıştır.¹⁰⁰

(عليهم) kelimesindeki “hâ” harfini açık/net yap ve iyice belli etmek gerekir. (اهدنا) kelimesini izah ederken “hâ” harfiyle ilgili yapılan açıklamalar, aynı harf olması nedeniyle burada da geçerlidir. Okuyuculardan bazıları, “aleyhim” kelimesindeki “hâ” harfini, “aleyim” şeklinde ihmal ederler. Bu nedenle bir harf eksiltmemek ve kelimedede bir değişikliğe sebebiyet vermemek için bu harfe de dikkat etmek gerekir. Bu yanlış yapanların sayısı da az değildir.

2.10. Beyit:

وَلَا تَمُدُّدُنْ¹⁰¹ يَا¹⁰² كَعْبِيرَ وَعَيْتَهُ¹⁰³ فَخَفْ حَاهُ كَالْمَغْضُوبِ وَأَسْكِنَهُ¹⁰⁴ تَرْشُدًا¹⁰⁵

“ğayn” kelimesindeki “yâ” harfini uzatma! Buradaki “ğayn” harfini, “hâ” (حَا) ile karıştırarak okumaktan sakın! (المغضوب) kelimesindeki “ğayn” harfini, sükûnuna dikkat ederek oku ki, doğru okumuş olasın.”

(غير) kelimesindeki “ğayn” harfini uzatmadan okumak gerekir. Bu kelime üzerinde durulsa, harf-i lînden sonra sükûn geldiği için medd-i lîn olacaktır. Bu durumda, okuyuşa göre medd-i lînin uzatma ölçülerinden biri tercih edilerek uzatılabilir. Ancak burada geçildiğine göre, uzatma ölçülerinden herhangi birinin devreye girme-

¹⁰⁰ Riyad, vr. 5a-b, Tahran, s. 217, Samsun, vr. 49b, matbu şerh, s. 7.

¹⁰¹ Ayasofya nüshasında (vr. 69a) “temdü”, Adana nüshasında (vr. 156a) “temuddûne”; matbu şerhte (s. 7) “temuddû” diğer nüsha ve şerhlerde “temdüden” şeklinde yer almaktadır.

¹⁰² Ayasofya nüshasında (vr. 69a) “men yâhu” şeklinde yazılmıştır.

¹⁰³ Riyad şerhinde (vr. 5b) “aynehü” şeklinde “ayn” harfiyle yazılmıştır.

¹⁰⁴ Tahran şerhinde (s. 217) “eskühü” şeklinde kaydedilmiştir.

¹⁰⁵ Ayasofya (vr. 69a) ve Samsun (vr. 55b) nüshalarında “tüşedi” olarak kaleme alınmıştır.

si söz konusu değildir. Ancak müellifin yıllar önceden yaptığı tespit, günümüz okuyucuları tarafından da yapılmaktadır. Bu ve buna benzer yanlışlar hala devam etmektedir. Kimi okuyucu, “ğayn” harfini uzatarak “ğaaayrı” şeklinde, kimi de müellifin de işaret ettiği gibi “yâ” harfini uzatarak “ğayyyı” olarak yanlış okumaktadır.

(غیر) kelimesindeki “ğayn” harfinin sıfatlarını değiştirerek, “hâ” (خا) ile okumak da yanlıştır. “Ğayn” ve “hâ” (خا) harfleri, boğazın çeneye bittiği yerden çıkmaktadır. Bu nedenle iki harfin birbirine karışma ihtimali yüksektir.¹⁰⁶ Bu durumda, aynı mahreçten çıkarılan harflerin birbirinden ayırt edilebilmesi için sıfatlarına bakılmamalıdır. Harekeli oku olduklarında; “ğayn” harfinde cehr, “hâ” (خا) harfinde ise hems sıfatı vardır. Sıfatının özelliği gereği “hâ” (خا) harfi akmalı, “ğayn” harfi ise mahreç bölgesine dayanmanın kuvvetli olması nedeniyle akıtılmadan okunmalıdır. Bu harflerin doğru okunmasına dikkat edilmelidir. Ülkemizde “ğayn” harfini, “hâ” (خا) ile okuyan okuyuculara rastlamak mümkündür. Bu harflerin doğru telaffuz edilip edilmedikleri ancak bir uzmanı tarafından tespit edilebilir.

(المغضوب) kelimesindeki “ğayn” harfi de, (غیر) kelimesindeki gibi okunur. Konuyu daha iyi açıklama sadedinde Bağdatlı Vehbi nüshasında, “ğayn” harfini “hâ” harfinden ayırt ederek oku,” kaydına yer verilmektedir.¹⁰⁷ Bu şekildeki yanlış okuma da yaygındır. Günümüzdeki bazı okuyucular, (المغضوب) kelimesindeki “ğayn” harfini “hâ” (خا) harfine dönüştürerek, (المخضوب) “mehhhdûbi” şeklinde harfin sıfatından dolayı biraz da akıtarak yanlış okurlar.

(وَأَسْكِنَهُ تَرْشُدًا) bölümü ile ilgili şerhte şu değerlendirmeye yer verilmektedir: “(المغضوب) kelimesindeki “ğayn” harfinin sükûnunu iyice belli et! Bazı insanların yaptığı gibi bu harfin sükûnunu telaffuzda ifrat derecesine vardırıp sanki harekeli gibi okumaktan sakın!”¹⁰⁸ Günümüzdeki okuyucular arasında “ğayn” harfinin sükûnunu fazla akıtarak, “meğğğdûbi”, “meğğğadûbi”, “meğğğudûbi” şeklinde üç hareke ile de yanlış okuyanlar bulunmaktadır. Hatta bazen aynı

¹⁰⁶ Riyad, vr. 5b, Tahran, s. 217, Samsun, vr. 49b-50a, matbu şerh, s. 7.

¹⁰⁷ Bağdatlı Vehbi, vr. 24b.

¹⁰⁸ Riyad, vr. 5b, Tahran, s. 217, Samsun, vr. 49b-50a, matbu şerh, s. 7.

okuyucu bir defasında bir yanlışı başka zamanlarda da diğer yanlışları yapabilmektedir.

2.11. Beyit:

عَلَيْهِمْ وَلَا لِلْمِيمِ أَظْهَرَ مُسَكَّنًا   وَلِلْوَاوِ أَخْفَى الْمِيمِ وَالسَّكَّتِ فَازْدُدْ¹⁰⁹

“**(عليهم ولا)** derken “**mîm-i sâkini**” ızhâr ile oku! “**Mîm**” harfinden “**vâv**” harfine geçişte “**mim**”i gizle, ancak sekte yapmaktan da kaçın!”

109 nolu dipnotta ifade ettiğimiz gibi bu beyit, eserin yer aldığı nüshalar ve şerhlerde ya yer almamakta ya eksik yer almakta ya da farklı kelimelerle yer almaktadır. Şerhlerden de sadece Tahran nüshasında yer almaktadır. Orada da hiçbir bilgiye yer verilmemektedir.

(عليهم ولا للميم أظهر مسكنا) bölümüyle alakalı şu değerlendirmeler yapılabilir. (عليهم) kelimesindeki “mîm” harfinin sükûnunu açıkça belli etmek gerekir. Okuyucular (عليهم) kelimesinin sonundaki sakin “mîm” harfini, kendisinden sonra gelen ve aynı mahreçten çıkarılan “vâv” harfine karıştırarak, daha doğrusu “vâv” harfini ihmal ederek, “aleyhimmeleddaaallîn” şeklinde yanlış okurlar. Bu tür yanlış okuma günümüzdeki okuyucular arasında da yaygındır.

(وللواو أخف الميم) “mîm” harfinden “vâv” harfine geçerken “mîm” harfinin sükûnunu gizleyerek, aşırıya kaçmadan ğunne sıfatını az akıtmak gerekir. Çünkü sükûn halinde “nûn” harfinde beyniye sıfatı vardır. Sıfatı gereği az akıtmak bu harfin hakkıdır. Ancak “mîm” harfinin sükûnunu iyi yapayım diye aşırı derecede akıtmak da doğru değildir. “Mîm” harfinin sükûnunu az akıtıp ardından “vâv” harfini okumak gerekir. Dolayısıyla her zaman için harfin sıfatları uygun şekilde ve yumuşak bir tarzda yapılmalıdır. Müellif, bu ifadeleriyle önceki kısımda “mîm” harfinin sükûnuna gerekli hassasiyetin gösterilmesi doğrultusundaki ikazlarını burada da tek-

¹⁰⁹ Kasidenin bu beyti Samsun, Riyad ve matbu şerh ve Ebu İbrahim’de yer almamaktadır. İbrahim Efendi, Bağdatlı Vehbi, Samsun, Adana ve Ayasofya nüshalarında ise, eksik veya farklı kelime ya da kelimelerin yerleri değiştirilerek oldukça fazla yazma hataları ile yer almaktadır. Bu kadar çok müstensih hatasının, hepsini düzeltmeye çalışsak konunun özünden uzaklaşacağımızı düşünmekteyiz. Bizim verdiğimiz beyt aynı şekliyle sadece Tahran şerhinde (s. 217) bulunmaktadır. Orada da önceki beyt ile birlikte verilmekte ve bu beyitle ilgili hiçbir değerlendirmeye yer verilmemektedir.

rarlamakta, farklı ve daha veciz bir ifadeyle önceki görüşünü desteklemektedir.

(والسكت فاردد) bölümünü şu şekilde değerlendirmek mümkündür. “Mîm” (ميم) harfinde sekte ile okumak uygun değildir. İbrahim Efendi nüshasında buradaki ibareyi açıklama sadedinde, müstensihin bir ilavesi olarak, “bazı kurra buradaki “mîm” harfinin üzerinde sekte ederek okur ki, bu yanlıştır,”¹¹⁰ kaydına yer verilmektedir. Bir diğer husus, “mîm” harfinin sükûnunu iyi yapacağım diye, harfin üzerinde nerdeyse nefes alacak kadar durmak ve sonrasını okumaktır. Bu durum sekteden de öte bir durmayı ifade eder. Dolayısıyla bu şekilde okumak daha da yanlıştır. Burada ifade edilmeye çalışılan; “aleyhim” kelimesinde durup ondan sonra “veleddaaaallîn” şeklindeki yanlış tilavet örneklerine, günümüzdeki okuyucular arasında da rastlamak mümkündür.

2.12. Beyit:

بِمُخْرِجِهِ ¹¹¹ وَ ¹¹² وَصِفِهِ ¹¹³ الْمُتَعَدِّ ¹¹⁴ وَلِلضَّادِ كَالضَّالِّ جَوْدُهُ فَارْفًا

db | 179

“(المغضوب) ve (الضالين) kelimelerindeki “dâd” harflerinden her birini, (الضلال)’dekine benzer bir şekilde, mahrecine riâyete ve başka hiçbir harfte olmayan kendine özgü sıfatını belirgin hale getirerek güzelce çıkar.”

Görüldüğü gibi müellif burada “dâd” harfi üzerinde yoğunlaşmaktadır. Malum bu harf, çıkış yeri, sıfatları, telaffuzundaki zorluk ve yöresel bazı farklı okumalar nedeniyle, makalenin giriş kısmında da ifade ettiğimiz gibi üzerinde risaleler ve reddiyeler yazılacak kadar önemlidir. Biz burada önceliği müellife ve onun eseri üzerinde yazılan şerhe vererek konuya nasıl yaklaşıldığını aktarmak ve

¹¹⁰ İbrahim Efendi, vr. 38b.

¹¹¹ Bağdatlı Vehbî nüshası (vr. 24b); Riyad (vr. 5b), Samsun (vr. 50b) ve Tahran (s. 217) şerhlerinde bu kelime, “bâ” yerine “lâm” harfi getirilerek “li mehracihi” şeklinde yazılmıştır.

¹¹² Bu harfin yerine Ayasofya (vr. 69a) ve Adana (vr. 156b) nüshaları ile Tahran şerhinde (s. 217) “me’a” getirilmiştir. Ayrıca Tahran şerhinde (s. 217) “fi” kaydına da yer verilmektedir.

¹¹³ Samsun nüshasında (vr. 55b) bu kelimenin yerine “fi harfihi”; Samsun şerhinde (vr. 50b) ise “vad’ihî” şeklinde farklı kelimelere yer verilmiştir.

¹¹⁴ Bağdatlı Vehbî (vr. 24b) ve Adana (vr. 156b) nüshalarında “el-müte’addidi” yazılmıştır. Tahran şerhinde (s. 217) yukarıdaki kelimenin yanında “el-müte’addidi” kaydına da yer verilmiştir. Matbu şerhte (s. 7) ikinci mısra, “li mahcihi ravdihî el müte’abbidi” şeklinde hiçbir kaynakta olmayan şekilde yazılmıştır.

günümüze yedi yüz yıl öncesinden ışık tutmak istiyoruz. Çünkü aynı harfle ilgili değişik mahfillerde biz de farklı değerlendirmelerle karşılaşmaktayız. Dolayısıyla, bu sahanın uzmanlarının geçmişte ortaya koydukları görüşleri dikkate değer bulmaktayız. Kanaatimizce kaynağa yakınlıkları itibariyle öncekilerin değerlendirmeleri, günümüzdeki değerlendirmelere nazaran isabet etme ihtimalleri daha yüksektir.

“Dâd” harfi, dilin kenarının en son kısmı ile onun hizasındaki azı dişlerinden çıkarılır (Mahracu’d-dâd min aksâ hafeti’l-lisân ve mâ yelîhâ mine’l-adras). Sol taraftan çıkarılması daha kolaydır. Dili ağız içine yayarak, dilin sağı solu ve hizasındaki azı dişleriyle çıkarılması ise zordur. Buradan Hz. Ömer’in çıkardığı rivâyet edilmektedir. Başka bir yerden çıkarılması mümkün değildir. Bu özelliği itibariyle Arap dilinde benzeri olmayan bir harftir. Çünkü bu sıfatları taşıyan başka bir harf yoktur. Bunun için Peygamber (sav), “dâd” harfini en fasih telaffuz edeniniz benim,” buyurmaktadır.¹¹⁵

180 | db

Bundan sonra İbn Ümmü Kâsım, “dâd” harfinin sıfatlarını sıralamakta, harfin akıcılığıyla alakalı rihvet ve özellikle istitâle¹¹⁶ sıfatına yer vermektedir. “Dâd” harfine ait sıfatları yerine getirerek diğer harflerden ayırt edilmesi konusundaki hassasiyete özellikle vurgu yapmaktadır.¹¹⁷

Mahreç itibariyle yakın olmasa da cehr, rihvet, isti’lâ, itbâk ve tefhîm¹¹⁸ itibariyle aynı sıfatları taşıyor olmaları nedeniyle, “zâ” (ذ) ve “dâd” harflerinin birbirlerinden ayırt edilmesi zordur. Bu durumda “dâd” harfinin en ayırt edici özelliğinin istitâle sıfatı olduğu söylenebilir. Dolayısıyla okuyucu, bütün sıfatlarını gözeterek “dâd” harfini yerinden çıkarmalı ve özellikle de “zâ” harfinden ayırt etmelidir.

¹¹⁵ Samsun, vr. 50b-51a; Riyad, vr. 5b-6a; Tahran, s. 217-218; matbu şerh, s. 7-8.

¹¹⁶ Mahreç bölgesinin dilin kök kısmından lam harfinin çıkış yerine kadar uzaması anlamına gelen ve sadece “dâd” harfine mahsus bir sıfattır. Bk.: Taşköprüzade, *age*, s. 22; Birgivi, *age*, s. 3-4; Mağnisî, *age*, s. 110 vd.; Eskiçizade, *age*, s. 8-9; Hamza Miskîn, *age*, s. 39 vd.; Şeyhzade, *age* s. 6 vd.; Çetin, *age*, s. 117.

¹¹⁷ Samsun, vr. 50b-51a; Riyad, vr. 5b-6a; Tahran, s. 217-218; matbu şerh, s. 7-8.

¹¹⁸ Kalın okunan harfler anlamındadır. Bu sıfatı taşıyan harfler okunurken, harfin kalınlığı nedeniyle ağzın içi sesle dolar. Bk.: Taşköprüzade, *age*, s. 22; Birgivi, *age*, s. 3-4; Mağnisî, *age*, s. 110 vd.; Eskiçizade, *age*, s. 8-9; Hamza Miskîn, *age*, s. 39 vd.; Şeyhzade, *age* s. 6 vd.; Çetin, *age*, s. 114.

Bütün bu izahat bize “dâd” harfinin zor bir harf olduğunun göstergesidir. Bu nedenle müellif biraz da akılda kalması için olmalı ki, “müteannid” kaydıyla zor bir harf olduğunu belirtmek istemiştir.

Burada belirtilen sıfatlar göz önüne alındığında, günümüzdeki kimi Araplar ve özentiyle onlar gibi “dâd” harfini telaffuz edenler, küçük ya da büyük bu alanla ilgili kaleme alınan hiçbir kitapta kendilerine delil olabilecek bir ifade ve ibarenin olmadığını bilmelidirler. Çünkü onların telaffuz ettikleri “dâd” harfi, dilin ucundan çıkarılmaktadır. Birinci husus, harf yanlış bir mahreç bölgesinden çıkarılmaktadır. Bir diğer husus, “dâd” harfini diğer bütün harflerden ayıran mahreç bölgesinin uzaması anlamına gelen istitâle sıfatı, onların çıkardığı harfte yoktur. Aksine onların çıkardığı “dâd” harfinde, rihvet ve istitâle sıfatlarının zıddı olan, sesin ve nefesin kesilmesi anlamına gelen şiddet sıfatı bulunmaktadır.

Bu açıklamalarla biz, Türk okuyucuların bu harfi doğru telaffuz ettiklerini asla iddia etmemekteyiz. Aksine Türk okuyucular arasında bu harfi tebdil, tağyir ve tahrif ederek yanlış okuyanların sayısı aza değildir. Biz bu değerlendirmelerle, harfin sıfatlarına riayet etmedikleri hatta değiştirdikleri halde, “Biz Arap kavmindeniz, bu dil bizim dilimiz, biz nasıl okuyorsak doğru telaffuz odur.” mantığının yanlış olduğuna dikkat çekmeye çalıştık. Dolayısıyla buradaki gayret, bir kavmin övülmesi veya yerilmesi değil, bir harfin sıfatlarına riayet edilerek okunması veya okunmaması meselesidir. Sonuç itibarıyla hangi harf veya kim olursa olsun, bir harf telaffuz edilirken, herkim o harfin sıfatlarına uygun şekilde okuyorsa doğru okuyor, kim de riayet etmeden okuyorsa o da yanlış okuyordur.

2.13. Beyit:

وَلَا نَكْسُهُ¹¹⁹ لَأَمَّا وَظَاءُ¹²⁰ وَجُوزَتْ¹²¹ لِعَاجِزٍ خَالٍ¹²² ضِمَّنَ وَجْهٍ مُبَعَّدٍ

**“(الضالين) kelimesindeki “dâd” harfini “lâm” ve “zâ” kı-
lığına sokma! Bu tarz bir okuyuş uzak bir vecih olarak
sadece doğru telaffuzdan aciz kişiler için caiz görülmüş-
tür.”**

¹¹⁹ Ayasofya (vr. 69a) ve Adana (vr. 156b) nüshaları ile Tahran şerhinde (vr. 218) “ve lâ Teksihî” şeklinde yazılmıştır.

¹²⁰ Bu harf Riyad şerhinde (vr. 6a) “tâ” olarak yanlış kaydedilmiştir.

¹²¹ Matbu şerhte (s. 8) kelimenin sonuna “hu” zamiri ilave edilmiştir.

¹²² Adana nüshasında (vr. 156b) bu kelime “dimne hâlin vechin” şeklinde yanlış yazılmıştır.

Kasidenin şerhinde, (الضالين) kelimesindeki “dâd” harfinde bulunan istitâle sıfatına değinilmektedir. “Bu sıfatın özelliği gereği “dâd” harfini “lâm” harfinin mahrecine kadar uzattıktan sonra “lâm” harfini de kalın okuma,” şeklinde bir uyarıya yer verilmektedir.¹²³ “Dâd” harfinin kalınlığı “lâm” harfinin mahrecine kadardır. “Lâm” harfinin mahrecine gelindiğinde sesin hemen incelmesi gerekir. Yine eserin şerhinde, “insanların çoğu buradaki “lâm” harfini kalın okurlar,”¹²⁴ şeklinde bir ifadeye yer verilmektedir. “Ed-daaaallîn” kelimesinde, biri sakın diğeri harekeli olmak üzere şeddeden kaynaklanan iki tane “lâm” harfi vardır. Buradaki “lâm” harflerinin, ikisi de ince okunur. Okuyuculardan kimi, “ed-daaaal” deyip “lâm” harfinin sükûn kısmını kalın, ondan sonraki “lîn” kısmını ince okumaktadır. Bunun tersi, sükûn hali ince, harekeli hali kalın okuyular da vardır. Bunun yanında her iki “lâm” harfini kalın okuyana da rastlamak mümkündür. Bütün bunların ötesinde, bu yanlışlar okuyucular tarafından sabit değildir. Aynı okuyucu bir defa okuduğunda bir yanlış, bir başka zaman okuduğunda diğerk yanlış veya yanlışları yapması da söz konusudur. Bütün bu yanlışlar, Fâtîha suresinin doğru okunması konusunda alanının uzmanları diyebileceğimiz kimselerin bile ne kadar zayıf olduklarının bir göstergesidir. Bunun yanında müellif ile aramızda yedi yüz yıl geçmiş olmasına rağmen, biz hala aynı yanlışlardan bahsetmekteyiz.

182 | db

“Dâd” harfi ile “zâ” harfini birbirinden ayırt etmekte aciz olan kimsenin “dâd” harfi yerine “zâ” ile okuması durumunda bir görüşe göre namazı caizdir ancak bu çoğunluğun kabul ettiği bir görüş değildir. Müellif, “dâd” harfinin yerinden çıkarılması ve “zâ” harfiyle karıştırılmamasına dikkat çekmekle birlikte; bu iki harfi birbirinden ayırt etme konusunda aciz kalan kimselerin de yine İslam dairesinde kalabilmelerine imkân sağlamak için böyle bir yoruma gitmiştir. İslam fıkhı “zelletü'l-kâri/okuyucu hataları” başlığıyla bu konuyu etraflıca tartışmıştır.

Fukaha, namazın sahih olması için geneli düşünür. O nedenle özellikle telaffuzu zor olan harflerin çıkarılmasında ruhsat yönünü tercih eder. Bütün insanların, okunması zor olan bazı harfleri mükemmel bir şekilde telaffuz etmeleri beklenemez. Bu durum göz önüne alınarak, çıkarılması zor olan harfle yakın sıfatları taşıyan veya o harfi andıran bir sesle okunması durumunda da namazın

¹²³ Samsun, vr. 51a; Riyad, vr. 6a; Tahran, s. 218; matbu şerh, s. 8.

¹²⁴ Samsun, vr. 51a; Riyad, vr. 6a; Tahran, s. 218; matbu şerh, s. 8.

caiz olabileceği yolu tercih edilir. Şerhte, İmam Mâlik'ten (ö. 179/795) yapılan nakilde, “Bir kimsenin; “dâd” harfi ile “zâ” harfini birbirinden ayırt etmekte aciz olursa kılacağı ve kıldıracağı namazın caiz olacağı, bu iki harfi birbirinden ayırt etmeyi öğrenebilecek imkânı var ve öğrenmezse meşhur görüşe göre kabul edilmeyeceği” ifadelerine yer verilir. Bunun yanında İmam Şafii'den (204/819) yapılan rivayette, bu şekilde okuyan kimsenin, namazının caiz olmayacağı görüşünün yanında caiz olabileceğine dair bir görüşün olduğuna da yer verilmektedir.¹²⁵ Fâtiha suresi okunmadan namazın caiz olmayacağını kabul eden Malîkî, Şafîî ve Hanbelî mezheplerine göre, bu sureden bir harf eksik olması durumunda namaz geçersiz olur. Hanefî mezhebine göre Fâtiha suresini okumadan kılınan namaz kerahetle caizdir.¹²⁶

2.14. Beyit:

وَصَاعِفٌ¹²⁷ لَمَدُ الْهَاءِ وَالسَّكِينِ¹²⁸ بَلْ لِعَارِضِهِ أَقْصَرُنْ¹²⁹ فَوْسَطُ¹³⁰ وَمَدَدٌ¹³¹

“**“dâd” harfinin meddini, ardından gelen lâzım sükûndan dolayı uzat. Devamındaki “lâm” harfini ise sondaki âriz sükûndan hareketle ondan farklı olarak kasır, tavassut ve tûl üzere okuyabilirsin.**”

Bu beyitte, (الضالين) kelimesindeki lâzımî ve arızî sükûn ve bunların medlerinden bahsedilmektedir. (لمد الهاء) ifadesindeki “hâ” (هاء) harfinden kastedilen med harfi olan eliftir. O zaman müellif, niçin elif demedi de onun yerine “hâ” harfini kullandı. Eseri şerh eden bu duruma açıklık getirmektedir. “Hâ” harfi, med harfleri gibi, ağız ve boğaz boşluğundan çıkarıldığı için diğer harflere göre sıfatları en geniş olan harftir. Bu harflerde hâvî sıfatı olduğu için telaffuzlarının

¹²⁵ Samsun, vr. 51a; Riyad, vr. 6a; Tahran, s. 218; matbu şerh, s. 8.

¹²⁶ Geniş bilgi için bk.: Yaşar Kurt, “Kıraat ve İmamet”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, www.dinbilimleri.com, 2005, cilt: 5, sayı: 4, ss. 137-165.

¹²⁷ Ayasofya nüshasında (vr. 69a) “ve dâ’af” şeklinde fetha ile yazılmıştır.

¹²⁸ Ayasofya (vr. 69a), Samsun (vr. 55b) nüshaları ile Samsun (vr. 51b), Riyad (vr. 6a) ve Tahran (s. 219) şerhlerinde “li’s-sâkineyni” şeklinde yazılmıştır. Tahran nüshasına “elif” harfi sonradan ilave edilmiştir.

¹²⁹ Ayasofya (vr. 69a), Samsun (vr. 55b) nüshaları ile Samsun (vr. 51b), Tahran (s. 219) ve matbu şerhte (s. 8) bu kelimedden sonra “ev” atf harfi getirilmiştir.

¹³⁰ Samsun (vr. 55b) ve Adana (vr. 156b) nüshaları ile matbu şerhte (s. 8) “tevesat” olarak yazılmıştır.

¹³¹ Bu beyit çalışmamıza esas aldığımız İbrahim Efendi nüshasında (vr. 39a) yanlış geçmektedir. Bağdatlı Vehbi nüshası (vr. 25b) da eksiktir. Vezne uygunluğu gözetilerek yukarıdaki şekli tercih edilmiştir.

daki bu durum göz önüne alınarak, elif yerine “hâ” harfine yer verilmiştir.¹³² Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, sıfatları en zayıf olan harf olması nedeniyle “hâ” harfi med harflerine benzer. Yani buradaki “hâ” harfi, (الضالين) kelimesindeki “dâd” harfini uzatan elif yerine getirilmiştir. Müellif burada “hâ” harfine yer vermekle hem “hâ” harfinin sıfatlarının çok zayıf olduğuna hem de med harfleriyle olan münasebetine bir vurgu yapmıştır. Dolayısıyla med harfi olan eliften sonra med sebebi olan lazımlî sükûn geldiği için burada medd-i lazımlî olmuştur. (الضال) derken harfi med olan “elif” ile sebab-i med olan “lâm” harfinin lazımlî sükûnundan dolayı burada medd-i lâzımlî yapılmaktadır. Harf-i medden bir sebab-i medden üç elif olmak üzere dört elif uzatılır.¹³³

(لعارضة اقصرن فوسط ومدد) arızî sükûna gelince, kasr, tevessut ve medli (tûl ile) okunabilir. (الضالين) kelimesinin (لين) kısmında, “lâm” harfini uzatan harf-i medden “yâ” harfinden sonra sebab-i medden “nûn” harfi sükûn-u arız geldiği için, kural gereği kasr (1 elif), tevassut (2-3 elif) ve medd (tûl) ile (4 elif) üç türlü de okunabilir.. Orta okuyuş anlamındaki tevessut kelimesi, eserin nüshaları ve şerhlerinde (فوسط), (وسط) ve (توسط) şekliyle farklı kalıplarla yer almaktadır. Hepsinde de mana aynıdır, orta okuyuş manasına gelmektedir. Geçmişten günümüze bu kadar uyarılara rağmen hala (الضالين) kelimesindeki medd-i lâzımlî dört eliften az çeken okuyucuların sayısı az değildir. Özellikle teravih namazları, ismiyle müsemma rahat ve yavaş kıldırılmaları gerekirken, yanlış bir uygulama olarak hızlı kıldırılmasıyla tam bir Fâtîha suresi katliamı¹³⁴ yaşanmaktadır.

2.15. Beyit:

نَ فِي الْحَرَكَاتِ وَاحْدَرِ الْمَطَّ 136 تَسْعِدِ 137

وَالْأَلْفَاتِ رَقْنٌ وَتَوَسُّطٌ 135

¹³² Samsun, vr. 51b; Riyad, vr. 6a-b; Tahran, s. 219; matbu şerh, s. 9.

¹³³ Samsun, vr. 51b; Riyad, vr. 6a-b; Tahran, s. 219; matbu şerh, s. 9.

¹³⁴ Belki akademik üslûba uymayacak ancak uygulamanın gerçekten böyle olduğunu vurgulamak ve işin vahametini hafızalara yerleştirmek; belki bu sayede bu yaygın yanlıştan sakındırmak düşüncesiyle istemeden de olsa bu ifadeyi kullanma ihtiyacı duyduk.

¹³⁵ Vezin gereği “nûn” harfinin sükûn kısmı birinci şatırın (mısraın) sonunda, harekeli kısmı ikinci şatırın başında olmalıdır. İbrahim Efendi (vr. 39a) ve Samsun (vr. 55b) nüshalarında “tevessetanne”, Bağdatlı Vehbi nüshasında (vr. 25b) “tevessutan”, Aya-sofya’da ise (vr. 69a) “tevessütanne” şeklinde yazılmıştır. Ebu İbrahim (s. 3) metinde “tevessetanne” yazmasına rağmen dipnotta, bu kelimenin son harfinin biri sakin di-

“Elifleri ince oku, harekeleri okumada orta yolu tut, bu konuda müsamahakâr olmaktan sakın ki doğru okuyuşu yakalamış olasın. Bu gayretinden dolayı Allah sana yardım etsin.”

(وللألفات رقفا) “elif” harflerini ince okumak gerekir. Fâtiha suresindeki “âlemîn”, “mâliki” ve “ıyyâke” örneklerindeki “elif” harflerini kalın okumaktan sakınmak lazımdır. Bunun yanında Kur’ân’ın tamamındaki “elif” harflerini de ince okumak gerekir. Besmeledeki “bismillâh” ve “er-rahmân” kelimelerindeki “elif” harflerinin de ince okunması gerekir.¹³⁸

(وتوسطن في الحركات) harekeler konusunda orta yolu takip etmek gerekir. Okuyucu harekeleri okurken, ne çok hızlı okuyup birbirine karıştırmalı ne de çok yavaş okuyup uzatmalı, her harfin harekesi sıfatı neyi gerektiriyorsa o ölçüde okumalıdır. Mesela bir kimse, “el-hamdü” kelimesindeki “dü” kısmını yavaş okuyarak sanki sonrasında med harfi olan “vâv” varmış gibi “el-hamdü” şeklinde uzatmama- lı veya hızlı okuyarak “dülillâh” şeklinde kendisinden sonra gelen kelimeye katmamalıdır. Aynı şekilde “li’llâhi” kelimesindeki “hi” harfinin harekesini sanki ondan sonra med harfi olan “yâ” var gibi “li’llâhi” şeklinde uzatmak yanlış olduğu gibi, “li’llâhirab” şeklinde okumak da hatadır. Fâtiha suresindeki diğer ayetler veya Kur’ân’ı Kerîm’in genelinde bu tür yanlışları yapmamak için yukarıdaki örnekler göz önüne alınarak mukayese edilebilir.

(واحذر المط تسعد) buradaki “metta” (مط) kelimesi sözlük anlamı itibariyle bir şeyi çekip sündürme, esnetme, genişletme ve germe gibi anlamlara gelmektedir.¹³⁹ Dipnotta da belirttiğimiz gibi bazı nüsha ve şerhlerde “medde” kelimesine yer verilmektedir. İki kelime de birbirine yakın manalara gelmektedir. Müellif burada uzatılmaması gereken, med olmayan yerlerde harfleri uzatmaktan sakınılmasını

ğeri harekeli iki “nûn” harfinden oluştuğunu, sükûn halinin birinci şatırn sonunda, harekeli halinin ikinci şatırn başında olması gerektiğini yazmaktadır. Riyad (vr. 6b), Samsun (vr. 52a), Tahran (s. 219) ve matbu (s. 9) şerhlerde ikinci mısran başındaki fethalı “nûn” harfi yoktur.

¹³⁶ İbrahim Efendi (vr. 39a) ve Samsun (vr. 55b) nüshalarında “medde” şeklinde yer almaktadır. Tahran şerhinde (s. 219) de müstensih kaydıyla aynı kelimeye yer verilmektedir.

¹³⁷ Ayasofya nüshası (vr. 69a) ile Tahran şerhinde (s. 219) “tüs’adi” şeklinde kaydedilmiştir.

¹³⁸ Samsun, vr. 52a; Riyad, vr. 6b; Tahran, s. 219; matbu şerh, s. 9.

¹³⁹ Mevlüt Sarı, *Arapça-Türkçe Lügat*, İstanbul 1982, s. 1445.

istemektedir. Mesela bir kimse, (الله أكبر) lafzındaki “hemze” harfini uzatarak okuduğunda, hâşâ Allah büyük müdür, anlamına dönüşür ki, mana tamamıyla değişir. Müellif de bu ve benzeri yanlışlara sebebiyet verecek okumalara işaret ederek, gereğini yerine getirmek konusunda gayret gösterilmesine ve gayreti ölçüsünde de Allah’ın yardım edeceğine işaret etmektedir.

2.16. Beyit:

وَفِي هَمْزَاتٍ¹⁴⁰ الْقَطْعِ وَالْوَصْلِ حَافِظُنْ عَلَى حُكْمِ إِثْبَاتِ وَحَذْفِ مُحَدَّدٍ¹⁴¹

“Kat’ ve vasıl hemzelerinde; kat’ (isbât) ve vasıl (hazf) hemzeleri ile ilgili hükümler neyi gerektiriyorsa onları uygula!”

Fâtiha suresinde, “el-hamdü”, “er-rahmân” ve “ihdinâ” kelimelerindeki hemzeler vasıl; “iyyâke” ve “en’amte” kelimelerindekiler ise hemze-i kat’idir.¹⁴² Bazı hafızlar Arapça bilmedikleri için vakıf ve vasıl kurallarında yanlışlar yapmaktadır. Fâtiha suresi için de durum aynıdır. “İyyâke” kelimesindeki “hemze”, kat’i olmasına rağmen okuyuculardan bazıları “mâliki yevmi’d-dîniyyake” şeklinde yanlış vasıl etmektedirler.¹⁴³ “En’amte” kelimesindeki hemzeyi de, “sırâtallezînen’amte” olarak yanlış okurlar. Günümüzdeki mihrap görevlilerinden bazılarının, hala aynı yanlışlara devam ettiklerini söylemeden geçemeyeceğiz.

2.17. Beyit:

وَيُجْرَى وَجْهٌ¹⁴⁴ مِنْ وَجْهِهِ¹⁴⁵ خِلَافِهَا¹⁴⁶ تَوَاتَرَ¹⁴⁷ نَقْلُهُ¹⁴⁸ فَالِإِطْلَاقِ قَيْدٍ

“Farklı vecihlerden biri diğerleri yerine tercih edilebilir. Ancak tevâtüren nakledilmiş olmak kaydıyla. Dola-

¹⁴⁰ Matbu şerhte (s. 9) “fi hemzetin ‘ani’l-kat’i” şeklinde yer almaktadır.

¹⁴¹ Matbu şerhte (s. 9) “fehaddidi”; Tahran (s. 220) ve Samsun (vr. 52b) şerhlerinde “müceddidi” şeklinde yer almaktadır.

¹⁴² Samsun, vr. 52b; Riyad, vr. 6b; Tahran, s. 220; matbu şerh, s. 9.

¹⁴³ Kırk iki yıl üzerine emekli olan bir merkez camii imamının bu şekilde okuduğuna şahit olduk.

¹⁴⁴ Samsun nüshasında (vr. 56a) “vechühü” şeklinde yer almaktadır.

¹⁴⁵ Tahran şerhinde (s. 220) “vechin”, altına da “vücühin” şeklinde iki lafız da yer almaktadır.

¹⁴⁶ İbrahim Efendi nüshasında (vr. 39a) “hilâfûha” olarak kaydedilmiştir.

¹⁴⁷ Bağdatlı Vehbi nüshasında (vr. 25b) “tevâtüre” şeklinde yazılmıştır.

¹⁴⁸ Bağdatlı Vehbi nüshasında (vr. 25b) “naklihi”, matbu şerhte (s. 9) “naklen” şeklinde yer almaktadır.

yısıyla sen tevatürle nakledilmiş olanları kayıt altına al, onlarla iktifa et!”

Fâtiha suresinin okunması ile ilgili farklı vecihler de var ancak müellif, herkesin üzerinde ittifak ettiği (tevatür) mutlak kayıt vechini tercih ettiğini ifade etmektedir. Bunun yanında namazlarda şâz kıraatlerden birini okumak da caiz değildir. Dolayısıyla bu tür kıraat örneklerine de yer verilmemiştir. Zaten normalde de Fâtiha suresinde genelin dışında okuma örnekleri fazla değildir. Ancak bu bir tane de olsa onunla namaz caiz değildir. Fâtiha suresinde “mâliki” veya “meliki” şeklindeki farklı okumalara yer verilmemiştir. Kıraatle ilgili kitaplarda işaret edildiği üzere kıraatin caiz olması için tevatürle nakledilmiş olması lazımdır. Biz de bu şartı tercih ettik ve onunla konuyu sınırlandırdık.¹⁴⁹

2.18. Beyit:

وَشَدَّائِهَا¹⁵⁰ أَرْبَعٌ¹⁵¹ عَشْرَةٌ الْوَقْفُ كَامِلٌ¹⁵² قَبْدًا¹⁵³ الرَّحِيمِ الدِّينِ وَالسَّلْوِ¹⁵⁴ وَأَزْدَدِ¹⁵⁴

“Fâtiha suresinde besmele de dâhil olmak üzere on dört şedde vardır. Vakıfları tam ve yerli yerince yap. Birinci vakıf bismelenin sonundaki “er-rahîm”, ikincisi ise devamındaki “ed-dîn” kelimesindedir. Ardı sıra gelen vakıfları da bu minval üzere onlara ilave et.”

db | 187

Ca'berî, Şafiî olduğu için besmeleyi de Fâtiha suresine dâhil ederek değerlendirmektedir. Dolayısıyla Fâtiha suresinde, besmele de dâhil olmak üzere on dört tane şedde vardır. Şeddelerde biri sakın diğeri harekeli iki harf bulunmaktadır. Okuyucu her bir harfi ihmal etmeden, sıfatları neyi gerektiriyorsa ona göre okumalıdır.

Fâtiha suresinde, vakıflarla ilgili farklı rivâyetler vardır. Bunlardan birincisi, Fâtiha'da dört yerde vakıf yapıldığı hakkındaki görüştür. Buna kâmil vakıf denilmektedir. Bir görüşe göre besmelenin sonunda birinci vakıf yapılır ki, bu bismelenin, surenin birinci âyeti oluşunun delilidir. Müellif, mezhebinin görüşünü burada des-

¹⁴⁹ Samsun, vr. 52b; Riyad, vr. 6b-7a; Tahran, s. 220; matbu şerh, s. 10.

¹⁵⁰ Samsun nüshasında (vr. 56a) “ve teşdîdühâ” şeklinde yer almaktadır.

¹⁵¹ Samsun nüshasında (vr. 56a) “erbe'u” şeklinde yazılmıştır.

¹⁵² Samsun nüshasında (vr. 56a) ve Tahran şerhinde (s. 220) “bibed'i” şeklinde yazılmıştır.

¹⁵³ Samsun nüshasında (vr. 56a) “ve't-tilvi” şeklinde yazılmıştır.

¹⁵⁴ Samsun nüshasında (vr. 56a) “ve'zdidi”; Riyad şerhinde (vr. 7a), “fe'zdidi” şeklinde yazılmıştır.

teklemektedir. İkincisi “mâliki yevmi’d-dîn”, üçüncüsü “ve iyyâke netse’in”, dördüncüsü ise surenin sonunda yapılan vakıftır. Surenin ortasında “ve iyyâke netse’in” kelimesinde yapılan vakıf, tam vakıftır.¹⁵⁵ O nedenle bu surede bir yerde durulacaksa burası tercih edilmelidir.

Bir de vakf-ı hasen vardır. Bu da dört yerde yapılır. Bunlar; “el-Âlemin”, “er-rahîm”, “müstekîm” ve “en’amte aleyhim” kelimelerinin sonlarında yapılan vakıflardır.¹⁵⁶

Hiz. Peygamber’in (sav) Fâtiha suresini okurken, kıraatini ayırdığına dair rivâyetlerde de âyet sonlarında durduğuna vurgu yapılmaktadır.¹⁵⁷ Bu hadise itibar eden bazı okuyucular, Fâtiha suresini okurken, her bir âyette durarak okumayı tercih ederler.

2.19. Beyit:

وَأَمِينَ 159 نَابِئٌ بَعْدُ خَفَّ أَقْصَرَ امْدِدْ 160 وَسُنَّ بِيَدِهِ عَمَّ 158 سِرُّ تَعُوذُ

188 | db

“İsti‘âzeyi namazın her rekâtında gizleyerek okumak sünnettir. Fâtiha suresini gizli veya cehri, kasır veya med üzere nasıl okudunsa sonrasındaki “âmîn”i de aynı şekilde ona uygun oku!”

Kasidenin bu beyti, şerhinde çok geniş olarak izah edilmektedir. Farklı konulara yer verilen bu bölümü özetlemek istiyoruz. Namazın bütün rekâtlarında Fâtiha suresindeki istiazeyi gizli okumak sünnettir. Buradaki “amme” kaydıyla namazın sadece birinci rekâtı değil, her rekâtında okunması kastedilmektedir. Şafii mezhebine göre, birinci rekâtın dışında istiazenin okunacağı veya okunmayacağı ile ilgili iki görüş de rivayet edilmektedir. Maliki mezhebine göre istiaze, farz namazlarda değil nafil namazlarda okunur.¹⁶¹ Namazın dışında ise kıraate tabidir. Eğer kıraat cehri olarak

¹⁵⁵ Samsun, vr. 52b; Riyad, vr. 6b-7a; Tahran, s. 220; matbu şerh, s. 10.

¹⁵⁶ Samsun, vr. 52b; Riyad, vr. 6b-7a; Tahran, s. 220; matbu şerh, s. 10.

¹⁵⁷ Ebû Dâvûd, *Sünen*, Vitr, 20; Tirmizî, *Sünen*, Fedâilü'l-Kurân, 23.

¹⁵⁸ İbrahim Efendi nüshasında (vr. 39a) “e’amme” olarak kaydedilmiştir.

¹⁵⁹ Samsun (vr. 56a) ve İbrahim Efendi (vr. 39a) nüshalarında “ve âmine” şeklinde yazılmıştır.

¹⁶⁰ Bağdatlı Vehbi nüshasında (vr. 25b) “ve’mdidi” şeklinde yazılmıştır.

¹⁶¹ Burada yer verilen, istiazenin namazlarda ve namazın dışında okunması veya diğer konularla ilgili fikhî görüşlerin kaynaklarına yer vermeden, sadece şerhteki bilgileri özetleyeceğiz.

tercih ediliyorsa istiaze de sesli, gizli okunursa istiaze de gizli okunur.

Fâtiha'nın sonundaki "âmîn" kelimesini de uygun yapmak gerekir. "Âmin" kelimesinin gizli mi açıktan mı okunacağı ile ilgili de farklı görüşler söz konusudur. Ebu Hanife (ö. 150/767), bu kısmın dua olduğu, riyadan uzak olması için gizli olarak okunması gerektiği görüşündedir. Maliki mezhebinde iki görüşe yer verilmekte, Şafii ise cehri okumayı tercih etmektedir. Bunun yanında "âmîn" lafzının cehri veya hafî okunması ile ilgili hadislerle yer verilmektedir. Ardından bu kelimenin nasıl telaffuz edileceği hususuna açıklık getirilmeye çalışılmaktadır. Müellif "haffe" kelimesiyle "mîm" harfinin "Âmmin" şeklinde şeddeli okunamayacağını işaret etmektedir. Âmîn kelimesinin sonu, kısa (kasrile, bir elif uzatılarak) da uzun (medli, dört elif uzatılarak) da okunabilir. Aslı kasr ile okumaktır. Bazıları "faîl" vezninde Arapça bir kelime olduğunu söylerken, bazıları da "hâbîl" ve "kâbîl" gibi yabancı bir kelime olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla kelime, birinci görüşe göre "amîn, ikinci görüşe göre "âmîn" şeklinde okunur. Manası "Allah'ım kabul et." demektir. Ulema, Kur'ân'dan olanla olmayanı birbirinden ayırt edebilmek için, "âmîn" demeden önce, "ed-daaallîn" kelimesinin sonundaki "nûn" harfinin sakın olarak okunması gerektiğini ifade etmektedir.¹⁶² Ayeti "âmîn" kelimesine katmamak gerekir. Aynı şekilde, sonraki bakara suresinin başındaki besmeleye vasletmek de caiz değildir.

2.20. Beyit:

وَتَأْتِنَ 165 دُعَاءُ الْعَبْدِ لِلَّهِ فَاسْتُنِدْ 166

وَأَوَّلُ نَصْفِهَا 163 لَتَعْظِيمِ 164 رَبِّنَا

"Fâtiha'nın ilk bölümü Allah'ı tazim içindir. İkinci kısmı ise kulun Allah'a duasından ibarettir. Bu durum hadisle sabittir."

¹⁶² Samsun, vr. 53b-54a-b; Riyad, vr. 7a-b,8a; Tahran, s. 221-223; matbu şerh, s. 10-12.

¹⁶³ Matbu şerhte (s. 12) "kısmeyhâ" şeklinde yer almaktadır.

¹⁶⁴ İbrahim Efendi nüshasında (vr. 39a) "bi't- ta'zîmi"; matbu şerhte (s. 12) "et-ta'zîmi" şeklinde yer almaktadır.

¹⁶⁵ Bağdatlı Vehbi nüshası (vr. 25b) ile Tahran şerhinde (s. 223) "ve sâni" olarak kaydedilmiştir.

¹⁶⁶ Samsun nüshasında (vr. 56a) "fe's-nedi" olarak yer almaktadır. Samsun şerhinde (vr. 54b) kaside bu beyitle sona ermektedir. Son iki beyit yer almamaktadır.

Hadiste geçtiği üzere, Fâtiha'nın birinci kısmı, Rabbimizi tazim içindir. İkinci kısmı, kulun Allah'a yakarışıdır. Bu beyit Müslim'in (ö. 197/812) sahihindeki, kim Fâtiha suresini okumadan namaz kılsa o namaz eksiktir deyip bunu üç kere tekrar eder ve sonra 'ben namazı kulumla kendim arasında ikiye böldüm'¹⁶⁷ hadisine işaret etmektedir. Namazı kulumla kendim aramda ikiye böldüm dedikten sonra Fâtiha suresinin okunması, onsuz namazın olmayacağına delildir.¹⁶⁸ Fâtiha'nın birinci bölümünde Allah sena edilmekte, övülmekte ve yüceltilmektedir. İkinci bölümünde ise kulun Allah'a karşı ihtiyacı, yalvarışı ve yakarışına yer verilmektedir.

2.21. Beyit:

فَإِنْ أَنْتَ حَقَّقْتَ¹⁶⁹ الَّذِي قَدْ ذَكَرْتَهُ تَبَرُّ¹⁷⁰ بِفَرَضِ¹⁷¹ لِقْرَاءَةِ¹⁷² مُسْنَدِ¹⁷³

“Fâtiha ile ilgili ifade etmiş olduğum bu hususları hakkiyle yerine getirirsen, hadiste belirtilen kıraatin farzını yerine getirmiş olursun.”

190 | db

Fâtihasız namaz olmayacağı hadiste¹⁷⁴ ifade edilmektedir. Öyleyse mümin Fâtiha suresini yanlışsız okumalı ki, namazı sahih olsun. Müellif Fâtiha suresinde, namazın sahih olması için özellikle yaygın olarak yapılan yanlışlardan uzak durulmasını, nasıl okunması gerekiyorsa öyle okunmasını ancak bu sayede namazın sahih olabileceğini vurgulamaktadır.

2.22. Beyit:

وَصَلِّ عَلَى خَيْرِ النَّبِيِّينَ أَحْمَدِ¹⁷⁶ وَلَا رَبَّ إِلَّا اللَّهُ¹⁷⁵ فَاعْبُدْهُ مُخْلِصًا

¹⁶⁷ Müslim, *Sahîh*, Salât, 38.

¹⁶⁸ Samsun, vr. 54b-55a; Riyad, vr. 8a; Tahran, s. 223-224; matbu şerh, s. 12.

¹⁶⁹ Matbu şerhte (s. 12) “hazefte” şeklinde yer almaktadır.

¹⁷⁰ Ebu İbrahim'de (s 3) “teberru” şeklinde kaydedilmiştir.

¹⁷¹ Matbu şerhte (s. 12) “bi 'arzin” şeklinde yer almaktadır.

¹⁷² İbrahim Efendi (vr. 39a), Samsun nüshası (vr. 56a); Riyad şerhi (vr. 8a) ve Ebu İbrahim'de (s. 3) “li'l-kıraeti”, matbu şerhte (s. 12) “li'l-kiraihi” şeklinde yazılmıştır.

¹⁷³ Bağdatlı Vehbi nüshasında (vr. 25b) “müsnidi” şeklinde yer almaktadır.

¹⁷⁴ Buhârî, *es-Sahîh*, Ebvâbu's-Salât, 14; Müslim, *es-Sahîh*, Salât, 34; İbn Mâce, *Sünen*, İkâmetu's-Salât, 11; Tirmizî, *Sünen*, Salât, 183.

¹⁷⁵ İbrahim Efendi (vr. 39a) ile Ayasofya (vr. 69a) nüshalarında “ille'l-lâhe” kaydıyla yer almaktadır.

¹⁷⁶ Tahran şerhinde (s. 224) “Ahmedin” kaydıyla yer almaktadır.

Samsun (vr. 56a) nüshasında yirmi iki beyitten sonra hiçbir yerde olmayan üç beyte daha yer verilmektedir. Ayrıca burada yer verilen beyitler vezne uygun değildir. Bu-

“Allah’tan başka Rab yoktur, öyleyse samimiyetle O’na kulluk et! Nebilerin en hayırlısı Ahmed (sav) üzerine de salevat getir.”

Müellif besmele, hamdele ve salvele ile başladığı eserini Allah’ı Rab olarak tanıma, ona ihlâsla kulluk ve Hz. Peygamber’e (sav) salevatla bitirmektedir.

تَمَّتِ الْوَاضِحَةُ فِي تَجْوِيدِ الْفَاتِحَةِ وَصَلَّى اللَّهُ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِهِ أَجْمَعِينَ. آمِينَ

“el-Vâdiha fî tecvîdî'l-Fâtiha” adlı eser burada tamamlanmıştır. Muhammed’e (sav) ve onun bütün âline salât ve selam olsun. Âmin.”

Bu mısraın eserin metniyle ilgisi yoktur. Muhtemelen müellif veya şerh eden, kasidenin bittiğini belirtmek için yazmıştır.

Sonuç

Hız. Peygamber’den (sav) günümüze Kur’ân’ın okunması, ezberlenmesi, anlaşılması ve yaşanması konusunda her nesil büyük gayretler ortaya koymuştur. Kur’ân’ın sıralanan bu özelliklerinin gerçekleştirilmesinde ilâhî kelâmın kendisinin ve Hz. Peygamber’in (sav) teşvik, takdir ve taltif içeren ayet ve hadislerinin etkisi büyüktür. Bütün bunların yanında okunmasıyla ibadet ediliyor olması, Kur’ân’a olan yönelişi hem artırmış hem de bütün inananları kapsayan bir hüviyet kazandırmıştır. İbadetlerin özü olan namazın kabul olmasında Fâtiha suresinin şart koşulması ise bu sureyi diğer surelerden ayırarak özel bir konuma taşımıştır. Bu nedenle Müslümanların yaşadığı her dönemde ve her coğrafyada bu surenin doğru okunması doğrultusunda özel bir gayret sergilenmiştir. Bu çalışma da onlardan biri veya ilklerinden biri belki de en önemlisi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Müellif, Fâtiha suresi ile ilgili her ne kadar kendi dönemindeki yanlışları ortaya koysa da; yapılan bu çalışma sonucunda insan tabiatı zaman ve bölge tanımadan aynı yanlışları devam ettirdiğini

nunla birlikte eserle ilgili hiçbir şey eksik kalmaması düşüncesiyle bahse konu beyitlere burada yer vermek istedik.

لِحَقِّ كَانِ عَلَيَّ مُؤَكَّدَةٌ فَاسْتَرْشِدِي
بِيَوْمِ كَانِ جُمُعَةً لِنَزْهَدِي
الَّذِي تَوَلَّى بَرِيَّةَ الْأَسَدِ

فَقَدْ كُنْتُ أَدِينُهُ عَلَيَّ مَنْ يَطْلُبُهُ
وَتَمَّتْ تَجْوِيدُ أُمِّ الْكِتَابِ بِغُدْوَةٍ
وَيَلَانِ أَقْسَامَانَ تَكَاتُرُ مَسَدِ

göstermektedir. Bu eser, belki meselenin zihinlerde daha iyi kalması veya probleme işaret edilmesi ve giderilmesine katkı sağlaması düşünceleriyle manzume olarak kaleme alınmıştır. Kısa zamanda çok rağbet görmesi veya etki alanının geniş olması nedeniyle olmalı ki, yazıldığı yüzyılda şerh edilme ihtiyacı duyulmuştur. Eserin kendisi ve şerhleri, dünyanın değişik yerlerindeki seçkin kütüphanelerde yer alması, eser ve şerhi üzerinde akademik veya yüzeysel bazı çalışmaların yapılması, hem eserin hem de konunun değerini ortaya koyması bakımından önemlidir.

Teferruat nevinden bazı farklılıkları olsa da ameli mezheplerin tamamının namazların caiz olmasında Fâtiha suresinin okunmasının gerekli olduğundaki görüşü, bütün Müslümanların bu sureyi doğru okumaları konusunda birleştirmektedir. Konu aynı olunca sorunun çözümü konusunda da bazı ortak hedeflerin geliştirilmesi ihtiyacı doğmuştur. Besmeleyi surenin bir ayeti sayanlara göre besmele de dâhil olmak üzere, bu surenin her bir ayeti hatta her bir harfi doğru okunmalı ki, namaz caiz olabilsin. Bu çalışma, bu konuda ortaya konulan en kapsamlı çalışmalardan biridir. Makalenin müellifinin bu konu ile ilgili üçüncü çalışmasıdır. Ancak üzerinde çalışıldıkça geçmişten günümüze bu konuda ne kadar hataların olduğu daha iyi anlaşılmaktadır. Her bir çalıma ile belki konu daha iyi gündem oluşturur ve insanlar yaptıkları yanlışlardan vazgeçerler düşüncesi hâkimdir. Ancak bu çalışma ile görülmüştür ki, aradan yedi yüz yıl geçmesine rağmen, hala aynı yanlışlar devam ve tekrar etmekte; bunun da ötesinde yanlışların asgariye inmesi beklenirken yıllar geçtikçe ilave yanlışlarla yola devam edilmektedir. Bu değerlendirmeler ışığında özelde mihrap hizmetini yürütenler, genelde bütün inananlar için sadece Fâtiha suresinin doğru okunmasına yönelik özel çalışmaların yapılması gerektiği sonucuna varılmıştır.

192 | db

Kaynakça

- Abdülkavî, Sabri Abdür-rauf Muhammed, *Eserü'l-kıraâti fi'l-fikhi'l-İslâmî*, Riyad 1997.
 Alâüddin el-Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, Beyrut 1982.
 Atik, Kemal, "Caberî", *DİA*, İstanbul 1992.
 Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifin esmâi'l-müellifin ve âsârü'l-musannaftin*, terc.:
 Kılıslı Rifat Bilge, tashih: İbnülemin Mahmûd Kemal İnal, Avni Aktuç, MEB Yay.,
 Ankara 1955.
 Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük İslam İlmihali*, İstanbul 1986.
 Birgivi, Muhammed b. Pir Ali, *Dürr-i yetim*, Daru't-Tibaati'l-Amire, İstanbul 1280.
 Buhârî, Muhammed b. İsmail *es-Sahîh*, Beyrut 1987.
 Çetin, Abdurrahman, *Kur'an Okuma Esasları*, Bursa 2007.

- Debrelî Hoca Abdülkerim, *Mizânü'l-hurûf ve şifâü'l-ebdân*, İstanbul 1305.
- Ebû Avâne, Yakub b. İshâk el-İsferâînî, *Müsned*, Beyrut 1998.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, *Sünen*, Beyrut ts.
- Ebu İbrahim, *Manzûme el-vâdîha fî tecvidi'l-Fâtiha*,
<http://www.aahlalloghah.com/showthread.php?t=4867>, 13.09.2012.
- Elmalî, Hüseyin, "Kaside", *DİA*, İstanbul 2001.
- Eskicizade, Ali b. Hüseyin, *Terceme-i dürr-i yetim li Eskicizade*, Daru't-Tıbaati'l-Amire, İstanbul 1280.
- el-Fadlî, Abdülhâdî, *Şerhü'l-vâdîha fî tecvidi'l-Fâtiha*, Dâru'l-Kalem, Beyrut 1980.
- Ġânim Kaddûrî Hamed, *ed-Dirâsâtü's-savtiyye inde ulemâi't-tecvîd*, Bağdat 1986.
- Hamza Miskîn (Hamza Hüdâyî), *Tecvid-i edâiyye*, İzmir 1301 (mecmua içerisinde).
- Haskefî, Alâüddin Muhammed b. Ali, *ed-Dürü'l-muhtâr*, Beyrut 1386.
- Kehhale, Ömer Rıza, *Mu'cemü'l-müellifin: teracimu musannifi'l-kütübî'l-Arabiyye*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1993.
- İbn Hibbân, Muhammed b. Ahmed, *Sahîh*, Beyrut 1993.
- İbn Hüzeyme, Muhammed b. İshâk en-Neysâbü'rî, *Sahîh*, Beyrut 1970.
- İbn Mâce, *Sünen*, Beyrut ts.
- İbn Ümmü Kasım, *Şerhü'l-kasîdeti'l-vâdîha fî tecvidi'l-Fâtiha*,
<http://www.halqat.com/Book-206.html>, 13.09.2012.
- İbnü'l Cezerî, *en-Neşr fi'l-kıraati'l-aşr*, thk.: Ali Muhammed Debbağ, Mısır ts.
- İbnü'l-İmad, *Şezeratü'z-zeheb fi ahbari men zeheb*, thk.: Abdülkadir Arnaut, Mahmûd Arnaut, Dâru İbn Kesir, Beyrut 1991.
- Karaçam, İsmail, *Kur'an'ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, İstanbul 1980.
- Karakılıç, Celaleddin, *Tecvid İlmî*, Ankara 1982.
- Katib Çelebi, *Keşfü'z-zünun an esamî'l-kütüb ve'l-fünûn*, tashih: M. Şerafettin Yaltkaya, Kilisli Rifat Bilge, MEB Yay., Ankara 1941.
- Kurt, Yaşar, "Fatiha Sûresi ve Kıraati", *Ekev Akademi Dergisi*, Yaz 2005, Yıl: 9, Sayı: 24.
- _____, "Fatiha Suresi ve Tecvidi", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*,
www.dinbilimleri.com, 2006, cilt: VI, sayı: 3.
- _____, "Kıraat ve İmame", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*,
www.dinbilimleri.com, 2005, cilt: 5, sayı: 4
- Mağnisî, *Terceme-i Cezerî*, İzmir 1301.
- el-Merğînânî, Ali b. Ebu Bekir, *el-Hidâye şerhü'l-bidâye*, Beyrut ts.
- Muhammed b. Fevzân b. Hamed el-Ömer, *Risâle fî tecvidi'l-Fâtiha*, Riyad ts.
- Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, *es-Sahîh*, Beyrut ts.
- Nesâî, Ebu Abdurrahman b. Şuayb, *Sünenü'l-kübra*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 2001.
- er-Râzî, Muhammed b. Ebu Bekir, *Tühfetü'l-mülûk*, thk.: Abdullah Nezîr Ahmed, Beyrut 1417.
- Sarı, Mevlüt, *Arapça-Türkçe Lügat*, İstanbul 1982.
- es-Semerkandî, Muhammed b. Ahmed, *Tühfetü'l-fukahâ*, Beyrut 1405.
- Serkis, Yusuf b. İlyan, *Mu'cemü'l-matbuati'l-Arabiyye ve'l-muarrabe*, Matbaatu Serkis, Kahire 1928.
- Şener, Mehmet, "Dirîni", *DİA*, İstanbul 1994.
- Şeyhzade, Muhammed Esad el-Hüseynî, *el-Virdü'l-müfîd fi şerhi't-tecvîd*, Sahafiye-i Osmaniyeye Şirketi, İstanbul 1313.
- Taşköprüzade, İsamüddin Ahmed Efendi, *Şerh-ü Cezerî li Taşköprüzâde*, yy., ts.
- Tirmizî, Muhammed b. İsa, *Sünen*, Beyrut 1996.
- Tural, Hüseyin, "İbn Ümmü Kâsım", *DİA*, İstanbul 1999.
- Yılmaz, İbrahim, "A'şâ ve Kasîde-i Dâliyye," *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Erzurum 1999.
- Yüksel, Ali Osman, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, İstanbul 1996.
- Zirikli, Hayreddin, *el-A'lâm:kamusu teracimi li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisa*, Dârü'l-İlm li'l-Melayin, Beyrut 1984.

Yazma Eserler

- Ca'berî, Burhaneddin Ebu İshak İbrahim b. Ömer, *el-Vazıha fi tecvidi'l-Fatiha*, Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi, Hafız Ahmed Paşa Koleksiyonu, Arşiv Numarası: 34 Ha 3/3.
- _____, *el-Kuyudü'l-vazıha fi tecvidi'l-Fatiha*, Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi, Fazıl Ahmed Paşa Koleksiyonu, Arşiv Numarası: 34 Fa 1235/2.
- _____, *Kitabü'l-vazıha fi tecvidi'l-Fatiha*, Süleymaniye Kütüphanesi, İbrahim Efendi Kitaplığı, Demirbaş No: 28.
- _____, *Kitabü'l-vazıha fi tecvidi'l-Fatiha*, Süleymaniye Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi Kitaplığı, Demirbaş No: 2044.
- _____, *el-Vazıha fi tecvidi'l-Fatiha*, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya Kitaplığı, Demirbaş No: 59.
- Dîrînî, *el-Vâdıha fi Tecvidi'l-Fâtiha*, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya Kitaplığı, Demirbaş No: 59.
- Sarsarî, *eş-Şâriha fi tecvidi'l-Fâtiha*, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya Kitaplığı, Demirbaş No: 59.
- İbn Ümmü Kâsım, *Şerhü'l-kasidetü'l-vazıha fi tecvidi'l-Fatiha*, (doğrusu, *Şerhü kasidetü'l-vazıha*) Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Antalya Elmalı İlçe Halk Kütüphanesi, Arşiv Numarası: 07 El 2562/3.
- _____, *Şerhü'l-kasidetü'l-vazıha fi tecvidi'l-Fatiha*, (doğrusu, *Şerhü kasidetü'l-vazıha*) Milli Kütüphane, Samsun İl Halk Kütüphanesi, Arşiv Numarası: 55 Hk 125/2.
- _____, *Şerhü'l-kasidetü'l-variha (vazıha, variha şeklinde yanlış kaydedilmiştir) fi tecvidi'l-Fatiha*, (doğrusu, *Şerhü kasidetü'l-vazıha*) Manisa İl Halk Kütüphanesi, Arşiv Numarası: 45 Hk 8037/4.
- _____, *Şerhü kasidetü'l-vâdıha fi tecvidi'l-Fâtiha*, Tahran, http://dlib.ical.ir/faces/search/digitalresources/searchContentDownloadConfirmationPage.jsp?_afPfm=-ovbwzmu4v, 13.09.2012.
- _____, *Şerhü'l-vâdıha fi tecvidi'l-Fâtiha*, Riyad, <http://www.ahlalheeth.com/vb/showthread.php?t=192964>, 13.09.2012.

